

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

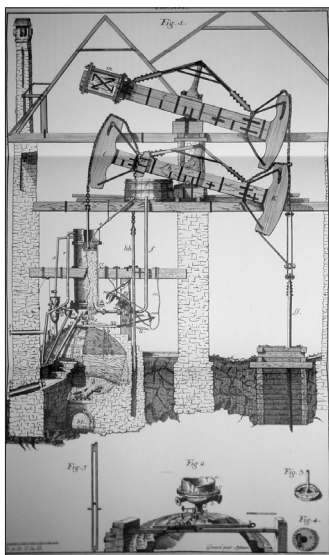
Ročník XX.

Číslo 3.

September 2022

Tohto roku si pripomíname významné výročie – 300. rokov od skonštruovania prvého atmosférického stroja v kontinentálnej Európe. Stalo sa tak v dnešnej Novej Bani, kde Isaac Potter anglický technik zostrojil a spustil začiatkom septembra 1722 prvý „ohňový“ stroj. Nový stroj mal vyriešiť problémy s vodou v baniach a hoci boli miestni banskí prevádzkovatelia spočiatku skeptickí, po jeho spustení boli nesmierne prekvapení jeho výkonom. Príbeh prvého atmosférického stroja je podstatne zložitejší a vydal by možno aj na samostatnú knihu. Nás však zaujímajú kontakty Isaaca Pottera s Banskou Bystricou.

ISAAC POTTER A BANSKÁ BYSTRICA

Nákres Potterovho ohňového stroja

Isaac Potter (* 17. február 1690, Chaddesley Corbett, Anglicko – † 18. február 1735, Štiavnické Bane, Slovensko) prišiel do Novej Bane, kde postavil svoj prvý stroj dňa 9. septembra 1721.

Po obhliadke miesta a rokovaniach s mestskou radou ako aj komorskogrófskym úradom sa pustil do práce. Administrátor banskej komory Ján Aigner mu prisľúbil, že mu pošle z Banskej Bystrice odborníka, ktorý mal pre Pottera vyhotoviť potrebné súčiastky. Odborník však neprichádzal, a tak sa Potter rozhodol do Banskej Bystrice vycestovať sám. Keďže nevedel ani po nemecky, ani po maďarsky a už vôbec nie po slovensky, na ceste ho sprevádzal tlmočník Pier Sabathely.

Pokračovanie na str. 11

NA ÚZEMÍ MESTA KEDYSI EXISTOVALI TRI TAKZVANÉ KLOPAČKY

Na úvod tohto krátkeho príspevku, by som chcel najmä mladších čitateľov oboznámiť s termínom klopačka, ktorý je pravdepodobne pre väčšinu z nich neznámy.

V období stredoveku sa pracovná doba na rozdiel od dneška začínala už o 4-tej ráno. To platilo nielen pre živnostníkov – remeselníkov, ktorí pracovali doma, ale aj pre tých, ktorí do zamestnania dochádzali do rôznych, menších či väčších podnikov. Dokonca aj školopovinné deti chodili na ranné vyučovanie na piatu hodinu, v zimnom období na šiestu. Takéto skoré vstávanie bolo pre vtedajších obyvateľov, nielen v Banskej Bystrici, úplne bežné. Treba však poznamenať, že na rozdiel od dneška ľudia chodili spať už o deviatej večer, často (najmä v zimnom období) aj skôr. Na území mesta už koncom XV. storočia a najmä v XVI. storočí vznikli firmy, ktoré zamestnávali desiatky a niektoré aj stovky pracovníkov. Aby výrobný proces v týchto podnikoch mohol nerušene prebiehať bolo nutné zabezpečiť, aby sa všetci zamestnanci dostavili do práce včas. Keďže v tej dobe neexistovali také technické vymoženosti akými sú dnes hodinky¹, budíky či mobilné telefóny, zamestnávateľia vyriešili tento problém po svojom.

V mieste, kde prebiehala výroba, na niektorú z budov, či to bol napríklad sklad alebo objekt pre úradníkov, dali postaviť malú vežičku, ktorá svojím vzhľadom pripomínala vežu malého kostolíka. Na tejto vežičke namiesť zvonov, ktoré sa samozrejme na takýto účel nemohli používať, potom umiestnili jednoduché „klopačné zariadenie“, takzvanú klopačku. Tvorilo ju vysušené drevo zavesené na hrubšom povraze vo vrchnej časti vežičky, v ktorej boli malé okná obrátené na všetky svetové strany. Druh dreva vyberali podľa toho, ktoré malo najlepšie zvukové – rezonančné vlastnosti.

Pokračovanie na str. 2.

Budovy pri Horných hrabiach s malou vežičkou pre klopačku, v pozadí vrch Kopa

KLÁRA JARUNKOVÁ NEPÍSA LA IBA PRE DETI A MLÁDEŽ

V huriavku tohtoročných jarných spoločenských a politických udalostí akosi zanikla spomienka na storočnicu narodenia jedinečnej slovenskej spisovateľky Kláry Jarunkovej (*28. 4. 1922 – † 11. 7. 2005). Ešteže zopár publikačných a mediálnych výstupov korunovalo niekoľkoročné úsilie horehrónskych dobrovoľníkov v rodnom dome spisovateľky na Červenej Skale – v budove bývalej pošty, ktorí tu 29. apríla sprístupnili jej pamätnú izbu a expozíciu histórie pošty. Zároveň na objekte odhalili pamätnú tabuľu na jej počesť a dali do obehu poštovú známku so spisovateľkiným portrétom. Jej osud nebol jednoduchý, mladšej rodine s piatimi deťmi zomrela matka, otec pre pracovné zaťaženie nestačil na ich výchovu, preto sa ich ujala otcova sestra. Dbala na ich vzdelanie, preto sa s nimi presťahovala do Banskej Bystrice, tu v roku 1940 budúca spisovateľka absolvovala dievčenské gymnázium Karola Kuzmányho. Tri roky učiteľovala na detvianských lazoch, aby si zarobila na vysokoškolské štúdium. Hoci napokon štúdium nedokončila, takmer celý pracovný

život strávila ako redaktorka v satirickom časopise Roháč.

Klára Jarunková je v povedomí čitateľskej verejnosti známa predovšetkým ako autorka prózy pre deti a mládež, zaujala už pri debute Hrdinský zápisník (1960), pokračovala úspešnými románmi Jediná, Brat mlčanlivého vlka (oba boli sfilmované), ale aj ďalšími knižkami. Bola známa v medzinárodnom kontexte, jej knihy boli preložené do 39 jazykov, získala viacero významných ocenení doma i v zahraničí. Navyše, pamäti svojho otca Júliusa Chudíka na jeho účinkovanie v službách bulharského cára prerozpravala v knihe Horehrónsky talizman (1978).

Klára Jarunková

Pokračovanie na str. 7.

NA ÚZEMÍ MESTA KEDYSI EXISTOVALI TRI TAKZVANÉ KLOPAČKY

Pokračovanie zo str. 1.

Poverený pracovník potom v presne určenom čase na vežičke udieral (klopal) do zaveseného dreva kovovým (prípadne i dreveným) nástrojom, zväčša kladivom. Zvuk týchto úderov sa potom rozliehal skorým tichým ránom po širokom okolí a dával robotníkom na vedomie, aby sa dostavili na pracovisko.

Najstarším takýmto zariadením bola pravdepodobne klopačka postavená v Medenom hámri, ktorý začal svoju výrobnú činnosť už v roku 1496. Klopačka slúžila aj pre blízky Železný hámor, ktorý stál v bezprostrednej blízkosti hámra Medeného². Budova v hámri na ktorej bola kedysi umiestnená klopačka ako jediná stojí dodnes.

Druhú a tretiu klopačku na území mesta postavili o zhruba polstoročie neskôr. V roku 1548 vybudovali na rieke Hron, vo východnej časti mesta, tzv. Horné komorské hrable, ktorých funkciou bolo zachytávať drevo splavované z Horehronia. Drevo sa potom používalo na výstuže do baní a tiež pri stavbe krovov meštianskych domov. Drevo horšej kvality komora odpredávala záujemcom ako palivové. Značná časť dreva sa používala na pálenie dreveného uhlia na príľahlých lúčach, ktoré bolo potrebné pre chod blízkych hút. Na fotografii zo začiatku minulého storočia sú pri Horných hrablích zobrazené dve budovy. V pozadí možno vidieť prízemný murovaný dom v ktorom možno sídlilo komorské úradníctvo – správa hrablí a pred ňou stála o niečo väčšia drevená budova, ktorá pravdepodobne slúžila ako sklad. Na východnú stranu tejto budovy potom pristavali malú vežičku s klopačkou. Po zrušení Horných hrablí v roku 1913 klopačka stratila svoj význam a zanikla.

Na opačnom konci mesta – neďaleko Radvane, postavili okolo roku 1560 na Hrone aj druhé riečne hrable, ktoré potom nazývali dolnými. Dôvod na ich vybudovanie bol pragmatický, keďže na blízkej vyvýšenine už niekoľko rokov fungovala Nová (Strieborná) huta, ktorá potrebovala na svoju prevádzku značné množstvo dreva a dreveného uhlia. Priamo v areáli huty na jednu z budov dostavali malú vežičku s klopačkou (na fotografii označená šípkou), ktorá fungovala aj po skončení prevádzky huty v roku 1873. Areál bývalej huty potom prestavali – prispôsobili na výrobu súkna a modrotlačie. Bývalá klopačka (už len vežička) tu stála oproti malej Mariánskej kaplnke až do polovice minulého storočia.

Ján Baláž

Poznámky:

¹ Jednou z najstarších zmienok o vlastníctve vreckových hodiniek u bystrických mešťanov je záznam z roku 1672, keď spisovali pozostalosť po nebohom Štefanovi Kochlačovi. V tomto zozname sú okrem iného uvedené aj vreckové hodinky ohodnotené na 27 florénov

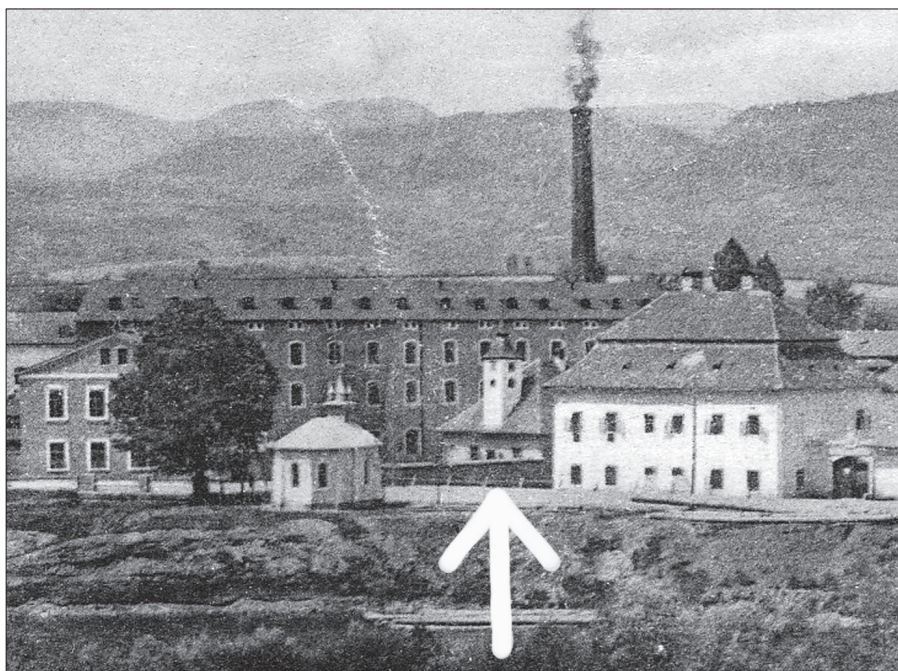
² Železný hámor stál bližšie k mestu, približne v miestach pod dnešným amfiteátrom

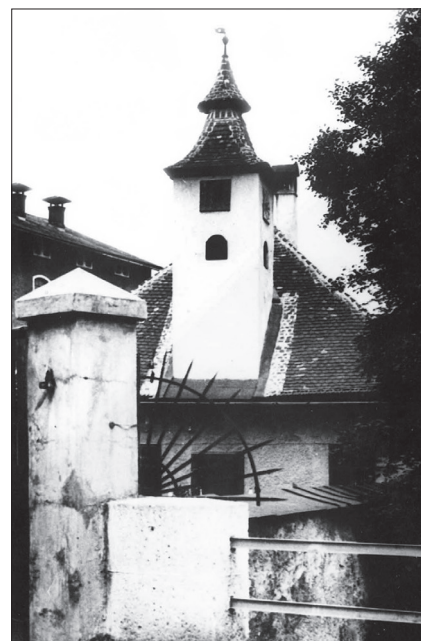
Klopačka s hodinami v Medenom hámri

Klopačka v Medenom hámri, rok 2022

Časť areálu niekdajšej Striebornej huty v roku 1903, šípkou označená vežička bývalej klopačky

Malá vežička s klopačkou v areáli bývalej Striebornej huty

ZLATÝ FOND BANSKEJ BYSTRICE

2. KAPITOLA

Ďalším skriptorom pôsobiacim v Banskej Bystrici bol Ján Privídus, v literatúre uvádzaný ako Ján z Prievidze (1450-?). Július Sopko sa domnieva, že ide o mnícha dominikánskeho kláštora, bakalára (štúdium absolvoval v Krakove) z Banskej Štiavnice, ktorého tamojší konvent uvoľnil na základe žiadosti (nezachovala sa) niektorej inštitúcie v Banskej Bystrici. Ján na pergamen prepísal a iluminoval misál (omšový knihu) známy ako misál - Missale ecclesiae novisoliensis Misál Hansa Langa „Langhansa“, ktorý tento známy banskobystrický banský podnikateľ venoval farskému kostolu v roku 1477⁽¹⁾. Z kódexu sa do dnešných dní zachovala menšia časť – 60 fólií. Kódex patril z grafickej i výtvarnej stránky k pozoruhodným výtvorom nášho písomníctva.

Július Sopko tak usudzuje na základe grafickej analýzy písma, typu ozdobnej gotickej textúry trojakého modulu s charakteristickými okrasnými prvkami, ako aj podľa iluminácie pozostávajúcej z maľovaných figurálnych iniciál a z naturalistických rozvilín na margách. O vysokom stupni umeleckého remesla v Banskej Bystrici svedčí väzba kódexu zachovaná vo výbornom stave. Zachovaná rukopisná pamiatka je reprezentatívnou ukážkou knižnej kultúry stredoslovenských banských miest. Bol to jeden z 8 kódexov vo vlastníctve farského kostola v Banskej Bystrici a patril medzi najcennejšie kódexy v meste. Jeho výnimočnosť spočíva v tom, že 6 kódexov sa v roku 1815 dostalo do Budapešti a tento kódex zostal v Banskej Bystrici v Štátnom archíve. Zásluhou prvého kustóda banskobystrického múzea K. Kiseliho našiel kódex svoje miesto v mestskom múzeu, dnes v štátnom archíve v Banskej Bystrici.

Od Jána z Prievidze máme tiež prvý písomný záznam o používaní papiera v Banskej Bystrici. Ján totiž do zachovaného misálu vložil koncept listu pre pátra Prisca, jeho nadriadeného v banskostavnickom kláštore, v ktorom ho žiadal o zaslanie ďalšieho papiera potrebného pre odpísanie diela Aegidia Romana (v pozostalosti mesta sa nezachoval). Uvedený koncept listu skriptora Jána tiež naznačuje, že papier v Banskej Bystrici v tom čase nikto nevlastnil. Tomáš z Krupiny, je zatiaľ posledný známy skriptor pôsobiaci v Banskej Bystrici na zač. 16. stor. Pre magistrát mesta odpísal r. 1513 antifonár (knihu žalmov). Dokonca sa zachovala listina o odmene pre Tomáša vo výške 15 zlatých a 40 denárov. Rukopisný poklad vytvorený v stredoveku na Slovensku – kódexy sa postupne z väčšej časti presunuli do maďarských a iných knižníc mimo Slovenska. Tento osud postihol aj skromný fond kódexov zachovaných najprv vo farskej, neskôr mestskej knižnici. Roku 1815 bol darovaný Maďarskému národnému múzeu v Budapešti na základe rozhodnutia mestského senátu v Banskej Bystrici. Išlo o šesť stredovekých kódexov: Clmae 83, 209, 250, 266, 268, 271. Dnes ich môžeme zhladiť v Szechenyiho knižnici v Budapešti. Po rozšírení kníhtlače od roku 1455, kódexy – rukopisné knihy nahradili inkunábuly⁽¹⁰⁾ a od 16. storočia paleotypy⁽¹¹⁾.

Korene Hansa Langa hľadáme v čase, keď sa Ján Thurzo, jeden zo zakladateľov Thurzovsko-fuggerovskej spoločnosti (TFMS-495) chcel dostať k banskobystrickému podzemnému bohatstvu. Bolo to už v roku 1475, keď stredoslovenským banským mestám ponúkol ako zástupca krakovskej podnikateľskej spoločnosti odčerpávanie zatápaných baní. Medzi oboma partnermi došlo aj k podpísaniu zmluvy, lenže jeho spolupracovník Peter z Krakova nebol schopný svojimi technickými zariadeniami odvodniť stredoslovenské bane. Ján Thurzo pritom podzemné bohatstvo Banskej Bystrice poznal a chcel sa k nemu dostať. Preto vývoj na strednom Slovensku pozorne sledoval. V rokoch 1490-1493 síce spolu so Sveboldom Fiolom podnikal na kníhtlačiarskom poli v Krakove, ale po smrti Mateja Korvína (1490) sa opäť a tentoraz natrvalo do Banskej Bystrice vrátil. Insolventých banskobystrických waldbürgerov podporoval pôžičkami, spolupodieľníctvom, dokonca levočská pobočka krakovskej firmy vedená bratom Martinom mala v Banskej Bystrici svojho človeka, banského podnikateľa Hansa Langa, ktorý začal s Jánovým bratom Jurajom Thurzom v Smolníku a Rožňave, a odtiaľ sa presunul do Banskej Bystrice. Tu sa stáva nielen podnikateľom, ale aj ringbürgerom - banskobystrickým mešťanom a v roku 1481 členom mestskej rady. Koncom roku 1494 predáva Hans Lang Jánovi Thurzovi polovicu bane

Topperstollen na Pieskoch spolu s príslušnými hutami a dva domy na námestí: Dom č. 3, tzv. Petermannov, nazývaný tiež Malý Thurzov dom a Mittelhaus – Veľký Thurzov dom, dnes Dom č. 4, sídlo Stredoslovenského múzea. V Malom Thurzovom dome bývala dcéra Jána Thurzu z prvého manželstva Hedviga, vydatá za Hansa Metzlera, faktora banskobystrickej pobočky Thurzovsko-fuggerovskej mediarskej spoločnosti (TFMS). Za obidva domy dostal Hans Lang vyplatených 1060 zl. Po splnení svojej misie v Banskej Bystrici sa Hans Lang vrátil na východné Slovensko. Ešte v roku 1494 sa stal rožňavským mešťanom a o dva roky dokonca richtárom. Na záver kariéry pôsobil vo funkcii faktora TFMS v Hohenkirchene.

Banskobystrický banský podnikateľ Ján Kolman už v 70. rokoch 15. storočia postavil za peniaze Jána Thurzu na dolnom toku potoka Bystrica rafinačnú hutu na čistenie medi. Na jej mieste TFMS v roku 1496 postavila medený hámor, ktorý od roku 1500 začal pracovať na plnú prevádzku (podľa J. Vlachoviča postavil medený hámor Hans Lang). Benedikt Glocknitzer bol poverený TFMS riadiť hámor od roku 1496 do roku 1505. 90 % vyrobenej medi v TFMS sa vyvážalo do Európy a zámoria. Podľa potrieb trhu sa meď v hámri upravovala na štvorhranný plech, liate pologule, tyče a medený drôt. Zostatok produkcie sa v hámri premieňalo na spotrebný tovar: medený pocínovaný a nepocínovaný riad, medené kotle, drôt, a tenký strechový plech.

Z uvedeného vyplýva, že išlo zo strany Jána Thurzu o premyslený akt ako získať aj spoločenské postavenie v Banskej Bystrici a bolo to možné cestou získania domu na rínku. Na druhej strane Hans Lang mimoriadnym darom farskému kostolu získal na svoju stranu mestskú radu v Banskej Bystrici, ktorej sa stal členom v roku 1481.

Jozef Ďuriančík

Použitá literatúra

1. Graus Igor, Jurkovič Emil, Daniš Miroslav, Kotvan Imrich, Kuzmík Jozef, Sopko Július, Martuliak Pavol : personálna

bibliografia

2. Báľent B.: Z dejín banskobystrického kníhtlačiarstva. B. Bystrica 1947.
3. Bôbová Mária: Tlače 16. storočia v banskobystrických knižniciach ŠVK B. Bystrica 2012
4. Šovčíková D.: Dejiny knižnej kultúry v B. Bystrici. In Historické knižničné fondy na Slovensku 2. Martin: Matica Slovenská, 1996 s. 39-51.
5. Gunterová M.-Mišanik J.: Stredoveká knižná maľba na Slovensku Bratislava 1977 s. 54,78
6. Repčák Jozef: Prehľad dejín kníhtlače Tlač
7. Breza Vojtech Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996 Bratislava MS ,
8. Valach Július: Staré tlačiarne a tlačiarne na Slovensku. Martin MS
9. Báľent Boris: Z dejín banskobystrického kníhtlačiarstva Banská Bystrica: Grafia, 1947
10. Slovenský biografický slovník A – Ž
11. Elektronické zdroje

Výzva

Banskobystrický spolok okrášľovací a ochranný spolu s Farnosťou Banská Bystrica – mesto plánuje revitalizáciu vstupného portálu do cintorína na Námestí Štefana Moyzeša. Vstup do cintorína je dnes v nevyhovujúcom, až nedostojnom stave. Na cintoríne sa začalo pochovávať 19. mája 1818 a je tu pochovaných niekoľko osobností regionálneho ale aj celoslovenského významu. Aj preto si vstup do cintorína zaslúži lepší stav. Bola podaná žiadosť o dotáciu, poskytnutých bolo však iba 3000 eur, čo je nedostačujúce a uvedená suma tvorí len tretinu celkových nákladov na revitalizáciu vstupného portálu.

Preto touto cestou žiadame všetkých Banskobystričanov a lokálpatriotov o pomoc pri dofinancovaní celého projektu. Ľubovoľnú sumu môžete zaslať na účet spolku SK92 0200 0000 0031 5532 8557. Do správy pre prijímateľa uveďte prosím slovo Brána. Úprimne ďakujeme.

SVADBA NA ŠPANEJ DOLINE

pokračovanie z minulého čísla o živote na Španej Doline

Ako prebiehala svadba na španej doline?

„Normálne keď som prisahala tak mi na organe hrali Ave Maria. Po sobáši boli na ceste z kostola slobodnými mládenkami naťahané reťaze znemožňujúce prechod svadobného sprievodu po ceste, a normálne musel novomanžel svoju manželku, i napriek tomu, že už bolo po cirkevnom obrade a ona mu už vlastne pred pánom Bohom patrila, od špaňodolinských mládenčov vykúpiť, aby mu už nikdy nikto z nich za ženou nechodili. Mladomanžel musel pretiahnuť reťaz, ktorú z druhého konca ťahali mládenčí. Nuž, a v tomto pretahovaní, ak chcel uspieť, mu veru museli všetci svadobčania pomáhať... až keď reťaz víťazne potiahli na svoju stranu, až potom mládenčí reťaz pustili, a svadobčanov s nevestou – novomanželkou ďalej prepustili, no ale aj to až vtedy, keď mladomanžel svoju mladomanželku od mládenčov ešte aj riadne, tak ako sa patrí, vykúpil.“

A to pred tými schodami, vedúcimi ku kostolu ju vykupovali?

„Áno. Nooo, ale nie doluká. Chodilo sa po ceste. Hore sa išlo do aj z kostola po ceste, nie po tých schodoch, ale celý svadobný sprievod, pekne naokolo, nech ich vidí celá dedina. Viete, svadba kedysi, to bola záležitosť celej dediny, nie len také rodinné posedenie, ale riadna spoločenská zábava celej dediny. A nevesta v tých krásnych šatách, ktoré ju oslavovali, sa musela predsa pred celou dedinou v toľkej paráde poprenádovať. Aj môj manžel, ma veru musel vykúpiť od mládenčov. Dokonca až štyri reťaze, štyri skupiny mládenčov naťahali a teda ma musel manžel štyrikrát vykúpiť, hrdo a so žiarivými iskričkami v očiach spomínala pani Mária.“

A čím sa tá nevesta, teda už mladomanželka vlastne vykupovala?

„Nuž, čím bolo naporúdzi, lebo peniazmi, lebo riadnou fľašou.“

Po koľko sa mládencom platilo?

„Nuž po päťdesiat, lebo po sto korún.“

No to sa mladoženáč teda riadne plesol po vrecku.

„No, veď ak jeho vyvolená za niečo stála, tak to veru pocítil pri pretahovaní a vykupovaní, potmeňúdsky sa smeje pani Mária. „No, a potom to mládenčí poprepíjali.“

Oslavovali?

„Nuž, oslavovali i smútok radosťou prebýjali až prepíjali pijatiku. Ale nevesty-mladomanželky sa už nedotkli. Tá už bola nielen zadaná, ale aj riadne vykúpená, nuž nebolo právo ani radno jej viac nadbiehať a behať za ňou. Špaňodolinská hrdá česť mládenčov to nedovolila. A čo ľudia boli naokolo, tak sa smiali a zabávali z toho a čakali, že kto im hodí koláčik. To sa im veru hádzali tie koláčiky a oni ak chceli koláčik, nuž si ho museli chytiť. To bolo také pečivo, nie ako plnené, ale ako chlieb, ale z bielej múky, ako teraz by som povedala... není to celkom tak ako tie malé veky že to teraz na chlebičky, ale to boli také tieto buchty veľké sa robili a tie sa krájali a to sa rozhadzovalo. Nooo, to bolo také štedré, to sa oplatilo na svadbu prísť pozrieť, čo i len na svadobný sprievod. Noo, veď to si ľudia neodpustili, to na svadbe bol vždy plný kostol ľudí. Ale tí, čo boli už na svadbe, tak tí už boli tam v kostole pri oltári ako hostia.“

Čo to boli za reťaze?

„To boli kadejakie reťaze. Boli to normálne tie, čo zapriahali kone, lebo čo kravy bolievali priviazané o maštale, o tento..., o rebrinu. Tak skadiaľ zobrali z tadiaľ zobrali a nevestu ňou popretáhovali.“

A bol aj nejaký špeciálny odev pre nevestu?

„Nooo, nevesta bola mladucha, mala biele šaty. Ja som mala biele šaty, za-ma-tové, ale tuná hore som mala čipku. A svadobná hostina bola potom u nás doma. No tak a pravdaže, koláče boli, torta so zapracovanou svadobnou bábou bola. No a potom svadobná výslužka bola. Také kysnuté koláče sa dávali. To boli také... pod komínom sme mali pec, a tam sa pieklo. Bolo to, by som povedala, také veselšie tá svadba. A boli také koláče a krajíčky chleba a tie sa rozdávali ľuďom. No, a večer už bola hostina, kadejakieho jedla bolo, no ale už take od masa. Prvô bol vyvar... no, tak už by sa dalo povedať, že celá dedina vedela, že sa vydával. No, a potom každý daco dostal. A pan farar? No, keď boli zamoznejši, tak už

aj pan farar prislí. Lebo toho jedla nebolo vela pre toľkých svadobčanov. Kostol musel byť. Ale prv bol formálny sobas na urade, lebo na kňazov sa tlačilo vtedy.

A to bola tá špaňodolinská čipka, čo vaša mamka robili?

No, ale žilo sa dobre. Ja si neviem ondiat. A na organe nam hrala organistka. A tá bola zo Zambarku – z Pieskov. Ale cez zimu sa podaktori zo Zambarku presiedlovali na Španiu Dolinu, lebo tu museli chodiť do školy, lebo to bola, by som povedala, taká dobrá hodina cesty zo Zambarku na

Španiu Dolinu. Chodníky už síce mali vyondiate, vychodené v snehu. To sa už dohodli, kto u koho bude bývať, to už bolo porodinčené Zambarka so Špaňou dolinou. Ale deti veru radšej chodievali peši, ako u niekoho pod dozorom bývať. To bolo viacej huncúctva že sa robilo – hrudovali sa medzi sebou – teda ondiali – hrudky zo snehu sa robili a tým sa obhadzovalo. Nebolo ich tam veľa, len pár, asi jedenásť domkov. A tadiaľ sa chodilo zo Španej Doliny aj na púť do Starých hôr. Na Zambarku bola oddychová prestávka púte, bo tam bola kaplnka, tak tam k nej sa chodili vlastne aj počas roka Zambarcania modlievať, aby do kostola na Španiu Dolinu nemuseli chodiť. A tým si aj povinnosť voči Pánu Bohu splnili. A na tej púte ľudia spievali celou cestou, tak to už do ďaleka počuli, že ide púť. Biele šaty každý musela mať a chlapi v nedeľnom. A pohraby boli také, že z krušpánu sa oblúk ako bránička spravil, na ňu sa zavesil citrón a pod ním sviečka horela. Dievča v ružových šatoch zosnulému mládenčovi nieslo túto pochodeň od domu až po cintorín. Nuž, takto sa žilo. Tak i tak bolo. Teraz je to tak, že je tu chamtivosť. Predtým si ľudia jeden druhému pomáhali. Teraz je to tak ja som čo som a ty si nula. I keď trosticku. Aj teraz a ti čo vedia spekulovať, tak vedia vynájsť sa a vedia podondiat, podpichnut, ponížiť a už sa dostanu sa hore. To bolo aj bude vzdycha.“

S rodilou Špaňodolinkankou dôchodkyňou Máriou Huszárikovou sa v roku 2020 rozprávala Monika Gazareková

THURZO – FUGGER ZÁŽITKOVÁ EXPOZÍCIA V BARBAKÁNE

Pozývame vás do novej THURZO – FUGGER zážitkovej expozície. Od 16. 3. 2022 (deň 527. výročia založenia Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti) tu môžete spoznávať slávnu banícku históriu regiónu atraktívnou a modernou formou.

V expozícii na 1. poschodí Mestského hradu – Barbakánu (vchod „zozadu“, od studne) nájdete funkčný model bane, prejdete sa „štôľnou“, uvidíte repliku gotickej pece či medený ingot, ktorý si môžete aj poťažkať.

Históriu baníctva vás posprevádza časová os pomocou smartfónu cez augmentovanú realitu. O časoch dávno minulých, no veľmi významných, vám povedia „živé“ obrazy baníka z doby bronzovej, prvého bystrického richtára, či Jána Thurzu a Jakuba Fuggera.

Nazriete do Medeného hámra pred vyše 500 rokmi vďaka 360° vizualizácii, alebo sa tam rovno poprechádzate cez virtuálnu realitu a pohy-

bovú platformu ... Tešíme sa na vašu návštevu!

Bližšie info na tel.: 048/4330 629, e-mail: tfze@banskabystrica.sk

Tím THURZO – FUGGER zážitková expozícia

ERRATA

V čísle 1/2022 sme nedopatrením poplietli popisky obrázkov k článku „Zlatnícky rod Schüsslerovcov“, zo str. 2-3. Vám aj autorovi sa týmto redakcia ospravedľňuje. Pod prvým obrázkom má byť správne rok „1670“. Tretí obrázok má niesť popisku v znení: „Sada strieborných ozdobných lyžíc. Autor Michal Schüssler“. Pod štvrtým obrázkom patrí meno autora „Matúš Schüssler“. Prvý v poradí uvedený majstrovský znak patril „Ondrejovi Schüsslerovi“ a tretí „Michalovi Schüsslerovi“.

redakcia

BYSTRICKÝ PERMON 2022 - 03

MICHAL KOLBENHEYER (1731 – 1786)

Michal Kolbenheyer (tiež: *Mihály, Michael Kolbenhayer, Kolbenhejer, Kolbenheuer, Kolbenfreyer, Holbenheyer*) sa narodil v roku 1731 v Banskej Bystrici. Medzi mešťanov ho prijali 2. mája 1759. V manželstve s Janou Kuczelnik sa narodili štyri deti: dcéry Jana (1772), Sofia (1774), Anna Rebecca (1781 – 1792) a syn Ján Samuel (1776). V roku 1860 kúpil Michal Kolbenheyer dom č. 9. na Hornej ulici. Michal Kolbenheyer zomrel 28. novembra 1786 ako 55-ročný.

Zlatnícke roky

V cechovej knihe zomrelých majstrov sa *Michal Kolbenheyer* nachádza na 95. mieste. V meste Banská Bystrica sa spomína ako zlatník v rokoch 1759 – 1786. Remeslo sa vyučil u blízkeho zlatníckeho majstra Jána Puskailera ml. Dňa 16. februára 1748 prišiel a predstúpil pred verejnú [cechovú] truhlicu tunajší tlačiar *Martin Kolbenhejer* a predniesol žiadosť, že *Michal Kolbenheyer* má záujem aj chuť vyučiť sa v zlatníckom umení pri spolupratovi Jánovi Puskailerovi ml., ktorý ho ochotne a dobrovoľne prijal s priáním: „Bože, daj mu svoje požehnanie“. Dňa 23. júna 1752 vypovedal a dosvedčil pred otvorenou (cechovou) truhlicou Ján Puskailera ml., že jeho švagor *Michael Kolbenheyer* svoje učňovské roky čestne a skutočne absolvoval. (pozn. autora: Ján Puskailera ml. sa oženil 12. februára 1744 so Zuzanou Kolbenhejerovou). V mene sv. Trojice bol oslobodený a prepustený. Miestni zlatníci Kolbenheyera do svojich radov prijali 9. apríla 1759 ako majstra cechu. V slávnostný deň predstúpil pred zlatnícke bratstvo spolu so svojim tútorom Jánom Germom uvádzajúc, že *chvályhodnému umeniu zlatníckemu sa skutočne vyučil a za tým nejaký čas strávil počestne na vandrovke*. Pri tejto príležitosti musel urobiť majstrovský kus; Kolbenheyer sa zdráhal najmä kvôli veľkým nákladom. Vymerajú mu teda za majstrovský stôl, za vstup do cechu a za odmietnutú majstrovskú prácu po 25 forintov, spolu „bez učenia“ 75 forintov. Bože daj mu svoje požehnanie.

Výchova zlatníckej generácie

Michal Kolbenheyer sa popri zlatníckej práci venoval aj výchove novej zlatníckej generácie.

- *Anton Glos* sa uchádzal o prijatie na šesť rokov 14. júla 1761 s meštianskym stavebným majstrom Samuelom Kutzelnikom. Dňa 22. októbra 1766 bol prepustený.
- *Ján Vandet* 11. marca 1767 vstúpil do učenia na päť rokov, 8. februára 1772 ho oslobodili. O sedem rokov neskôr ho 21. júla 1779 prijali do košického zlatníckeho cechu za majstra. Známa je jeho majstrovská značka z písmen IW a zachovalo sa aj viacero jeho diel. Ján Vandet (*1804 Košice) pôsobil v rokoch 1779 – 1804 ako majster zlatník v Košiciach, kde získal aj meštianske právo. Okrem syna Jána patrili k jeho žiakom napríklad aj známy prešovský zlatník *Matej Rombauer* (1775 – 1804).
- *Daniel Keller* st. vstúpil ako 15-ročný 1. mája 1767 do učenia za zlatníka na päť rokov k majstrovi Michalovi Kolbenheyerovi, ktorý ho 17. apríla 1772 oslobodil z učenia. Daniel Keller st. žiadal o prijatie do banskobystrického zlatníckeho cechu 20. júla 1778. Jeho ručiteľom pri vstupe do cechu bol doterajší učiteľ Michal Kolbenheyer. Danielovi Kellerovi st. banskobystrický cech dovolil vstup do cechu až po zaplatení 20 fr a 30 grajciarov. Tak sa ako 26-ročný stal členom cechu. Daniel Keller st. sa považuje za zakladateľa zlatníckej dynastie Kellercov. Pôsobil v Lučenci a bol viedckym majstrom banskobystrického cechu zlatníkov. Jeho aktívnu zlatnícku kariéru ohraničujú roky 1778 – 1810. Daniel Keller st. sa narodil v Lučenci v roku 1752 v rodine miestneho kordovánického

majstra. Rodina Kellercov patrila k starému nemeckému rodu. Zlatnícky majster a zakladateľ dynastie 8. februára 1810 zomiera ako 58-ročný vo svojom rodisku.

- *Daniel Koromsay* vstúpil 16. júna 1777 na päť rokov do učenia, ktoré začal 26. mája. O päť rokov 2. mája 1782 majster oslobodil Daniela Koromsaya. Daniel

Majstrovská značka Michala Kolbenheyera

Koromsay sa ako majster zlatník spomína v cechu zlatníkov mesta Debrecín, kde pôsobil v rokoch 1792 – 1805. Ide pravdepodobne o nami spomínaného zlatníka.

- *Joseph Storchwaldt* predstúpil 21. novembra 1786 pred cech so svojim tútorom Jánom Jakubom Valitschom a bol prijatý na 5 rokov. Učebnú dobu pri Michalovi Kolbenheyerovi začal 9. augusta a 7. júna 1790 bol pred otvorenou [cechovou] truhlicou prepustený. Udialo sa to už pred iným majstrom cechu, keďže Michal Kolbenheyer bol v tom čase už 4 roky po smrti.

Zlatnícka značka MK

Banskobystrickú zlatnícku značku Michala Kolbenheyera tvorí dvojica písmen, iniciály jeho mena MK.

Vybrané dielo Michala Kolbenheyera

Od banskobystrického zlatníka sa v zbierkach Stredoslovenského múzea zachovali dve *strieborné soľníčky so skleneným vnútrom z modrého skla*. Korpus soľníčiek je mandľovitého tvaru zo striebra na štyroch nohách, zdobený je opakujúcim sa florálnym motívom kvetu na stonke. Vo vnútri korpusu sú vložené sklenené misičky modrej farby. Na tele sa nachádza majstrovská zlatnícka značka MK a banskobystrický overovací znak zlatníckeho cechu. Strieborné soľníčky boli jedným z lákadiel prvej expozície Mestského múzea otvorenej v roku 1909.

Filip Glocko, Stredoslovenské múzeum

Strieborné soľníčky

Soľníčky v expozícii Mestského múzea

Pramene a literatúra:

- BALÁŽ, J.: *Domy starej BANSKEJ BYSTRICE II.*, DALI-BB, s. r. o. 2015, ISBN 978-80-8141-095-6.
- JURKOVIČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, OZ Pribicer, Tlačiarne BB 2005. ISBN 80-969366-2-X.
- MIHALIK J.: Kassaváros ötvösségének története. In.: ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK - A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA 21. KÖTET. Budapest, 1899.
- MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök a XV – XIX. században*. In: Múzeumi és könyvtári értesítő.
- SZALAY EMŐKE P.: *17–18. századi debreceni ötvösmunkák a Nagyvárad Református Egyházmegyében*, Historia artis.
- SZALAY EMŐKE P.: *Úrasztali és keresztelejedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyűlekezeteiben*, Debrecen 2010.
- TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*. Neografia Martin, Tatran Bratislava 1983.
- GYULAI KATALÓGUSOK 8., Világnak világa EGYHÁZAK A KÖRÖSÖK VIDÉKÉN GYULA Erkel Ferenc Múzeum-Dürer Terem 2000. október 20.-2001. szeptember 16. Gyula, 2000.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115.

Z OBDOBIA PERZEKÚCIÍ ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA V BANSKEJ BYSTRICI POČAS DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Po vzniku Slovenského fašistického štátu 14. marca 1939 rozbehol ľudácky režim na Slovensku cieľenú normotvornú činnosť, ktorej účelom bolo vylúčiť z hospodárskeho a kultúrneho života štátu všetkých Židov žijúcich na území Slovenska. Po Salzburských rokovaníach 28. júla 1940 v letnom sídle Berghof došlo k radikalizácii slovenskej politiky a tá sa výrazne dotkla riešenia Židovskej otázky. Na Slovensko prišli nacistický poradcovia pre rôzne oblasti, medzi nimi aj Dieter Wisliceny, poradca pre riešenie Židovskej otázky. Posilnila sa pozícia Vojtecha Tuku ktorý okrem funkcie predsedu vlády prevzal aj funkciu ministra zahraničných vecí. To prirodzene znamenalo posilnenie aj pozície Augustína Morávka. Ten bol dosadený na čelo Ústredného hospodárskeho úradu, ústredného orgánu štátnej správy vo veciach arizácie, čím získal prakticky neobmedzené právomoci pri riadení arizácie na Slovensku.

Pre obmedzenú samosprávu Židov v ich vlastných veciach bola zriadená Ústredňa Židov nariadením č. 234/1940 Sl. z. a jej povinnými členmi boli všetky osoby, ktoré podľa platných predpisov bolo nutné považovať za Židov. Stala sa organizáciou Židov, žijúcich v Slovenskej republike, výlučne povolanou zastupovať ich záujmy. Podliehala len dozoru Ústredného hospodárskeho úradu, ktorý taktiež určil podrobnosti o jej vnútornej organizácii, o povinnostiach jej členov a spadala pod Ministerstvo financií.

Nariadenie č. 234/1940 Sl. z. obsahovalo ustanovenia aj o tom, že všetky židovské spolky a organizácie okrem židovských náboženských obcí sa rušia. Okresný úrad v Banskej Bystrici obdržal výnos Ministerstva vnútra zo dňa 8. októbra 1940, na základe ktorého má sa previesť § 3 nariadenia vlády zo dňa 26. septembra 1940 čí. 234/1940 o rozpustení židovských spolkov a organizácií okrem židovských náboženských obcí. Zo záznamov v spolkovom registri bolo úradom zistené, že do úvahy prichádza v Banskej Bystrici Židovský dobročinný spolok ženský, ktorý úrad týmto vymazal zo spolkového registru. O prevedení súpisu a zabezpečení majetku, aktív aj pasív ak sú riadne preukázané, vzatím vkladných knížiek, cenných papierov a iných cenností do úradnej úschovy poveril Okresný úrad v Banskej Bystrici touto úlohou Obecný notársky úrad v Banskej Bystrici s tým, že o zabezpečení majetku spíše zápisnicu v 4 rovnopisoch podpísanú štatutárnym orgánom spolku.

Pri vybavovaní štátnej agendy v čase existencie Slovenského nového štátu zohrával Obecný notársky úrad významnú úlohu. Ako výkonný orgán obce, od roku 1920 zoštatnený a až do roku 1945, pôsobil v obecnej a municipálnej správe a počas existencie Slovenského štátu na seba preberal aj mnohé právomoci, ktoré prislúchali verejným notárom. Dňa 22. októbra 1940 bol Obecným notariátom prevedený tento súpis, spísaná zápisnica a zoznam majetku s inventárom spolku. Predsedom a zároveň aj zástupcom spolku v konaní bola Ella Schönfelldová, manželka Banskobystrického rabína Aarona Schönfelda. Predsedníčka spolku v zápisnici vyhlásila, že v pripojenom zozname majetku je uvedený celý majetok spolku a ten teda predstavoval z nehnuteľného majetku Dom na Hornej striebornej ulici č. 9 v Banskej Bystrici spolu so záhradou.

Z hnutelného majetku bola nájdená hotovosť vo výške 5 530 Ks, ktorá bola uložená na vkladnú knižku v mestskej sporiteľni a základiny vo forme vkladných knížiek uložených v Obchodnej banke v Banskej Bystrici na rôzne mená a v spoločnej výške 22 465,35 Ks. V zápisnici predsedníčka uviedla, že tieto základiny sú viazané. To znamenalo, že len úroky z týchto vkladov mohli byť použité na udržiavanie chudobinca a na pomoc miestnym chudobným. Len prostriedky z vkladnej knižky na meno Židovský ženský spolok vo výške 7 000 Ks neboli viazané a teda tu uložený obnos slúžil na udržiavanie židovského chudobinca a vyplácali sa z neho bežné účty. Predsedníčka spolku žiadala v zápisnici, aby nájdená hotovosť a prostriedky na vkladnej knižke na meno Židovský ženský spolok zostali disponibilné nakoľko inak nebude možné zabezpečiť starostlivosť o chudobných a platenie bežných účtov. Čo sa týka inventára spolku, ten mal len jeden, a to skriňu so starými spismi, ktorá bola umiestnená v Židovskej ľudovej škole na prízemí v cirkevnej kancelárii na Rázusovej ulici č. 6 (pozn. redakcie: dnešná Lazovná ulica). Obecný notariát teda celkovo vzal do úradnej úschovy cenné papiere v hodnote 34 995,35 Ks, ktoré spolu so zaisteným nehnuteľným majetkom uvedeným v zozname majetku prevzala so všetkými právami a

záväzkami zákonom novozriadená Ústredňa Židov. Zápisnica o zabezpečení majetku spolu so súpisom majetku bola následne zaslaná ministerstvu vnútra, Ústrednému hospodárskemu úradu a Ústredni židov.

Chudobným, odkázaným na pomoc zrušeného dobročinného spolku naďalej poskytovala pomoc a starostlivosť Kongresová židovská náboženská obec v Banskej Bystrici, ktorá pre nich prevádzkovala Ľudovú kuchyňu, kde sa vydávali bezplatné obedy pre tých, ktorí na to boli odkázaní. Židovská ľudová kuchyňa začala svoju činnosť tesne pred zrušením Židovského dobročinného spolku ženského a to 20. septembra 1940. Nachádzala sa v tej istej budove, kde sa nachádzal zrušený Židovský dobročinný spolok ženský, teda na Hornej striebornej ulici č. 9. Vzhľadom na to, že ľudovú kuchyňu prevádzkovala Židovská obec, tak jej činnosť nebola zakázaná ale podliehala pomerne prísnemu dozoru. Ľudová kuchyňa musela nahlasovať každú zmenu mestskému úradu a aj Okresnému úradu v Banskej Bystrici. Musela poskytnúť orgánom verejnej správy menovitý zoznam Židovských stravníkov a pri rozšírení služieb aj o židovských stravníkov zo stredného stavu zdôrazňovala, že tak bude konať výlučne pre Židov a v tomto prípade už za poplatok. Činnosť Židovskej ľudovej kuchyne bola povolená len za predpokladu, že úrady voči tomu nebudú mať námietky. Možno dôvodne predpokladať, že činnosť kuchyne netrvala dlho. Jej opodstatnenosť skončila zrejme v čase, kedy bola v Banskej Bystrici vykonaná posledná deportácia Židov v októbri 1942 v rámci prvej vlny deportácií Slovenských Židov do koncentračných táborov.

Pod arizáciou nie je možné rozumieť len prevod majetkových práv od Židov na nežidov, teda dobových áričov. Prvou a najrozsiahlejšou akciou arizačného procesu bola likvidácia malých podnikov a obchodov. Od konca roku 1940 sa na Ústrednom hospodárskom úrade vyhotovovali desiatky likvidačných dekrétov, na základe ktorých museli židovskí majitelia do 15 dní likvidovať svoj podnik a odovzdať živnostenské oprávnenie na miestne príslušný Okresný úrad. Likvidáciu robili sami majitelia, niekedy Okresný úrad vyslal likvidátora, ktorý mal zachytiť výšku majetku, z ktorého by sa uspokojili veritelia. Do konca vojny sa udáva, že na Slovensku bolo zlikvidovaných 10 025 podnikov.

V Banskej Bystrici boli okrem iných zlikvidované aj podniky Alžbety Beerovej, obchod s krátkym a strižným tovarom a obchod Adolfa Fischera, vetešníctvo (rozumej starožitníctvo). V obidvoch prípadoch badať isté odlišnosti. Adolf Fischer zlikvidoval svoj obchod už v júli 1941, živnostenský list predložil Okresnému úradu 8. augusta 1941, ale výmer na likvidáciu jeho podniku bol vystavený až 16. júla 1942, čiže likvidáciu podniku previedol ešte skôr, ako bol povinný tak konať. Výmer na likvidáciu obchodu Alžbety Beerovej bol vystavený 8. júna 1942. V správe Obecného notárskeho úradu sa uvádza, že menovaná bola 7. júna odtransportovaná na práce a jej obchod bol zapečatený daňovou správou. Likvidáciu teda vykonal likvidátor 1. júla 1942, avšak živnostenský list nebol nájdený. Pretože bola odtransportovaná, nevedno, kde ho uložila. Alžbeta Beerová bola skutočne odtransportovaná z Banskej Bystrice do Žiliny a odtiaľ do vyhladzovacieho tábora Sobibor v Poľsku, kde pravdepodobne aj zahynula.

Adolf Fischer však po jeho vylúčení z hospodárskeho života štátu nezdíelal tento osud, ale stretol ho až v roku 1944 v Kremničke. Zaistený bol 11. novembra 1944 a vychádzajúc z knihy zaistencov Banskobystrickej väznice (súčasná sídlo Krajského súdu v Banskej Bystrici) bol eskortovaný 20. novembra 1944. Nie je preukázané, že Adolf Fischer bol držiteľom niektorého z prezidentských alebo hospodárskych výnimiek. Na deportačných listinách jeho meno taktiež nebolo nájdené. Mal však domovské právo na území obsadenom Maďarskom pretože pochádzal z Lučenca. Bez ohľadu na štátne občianstvo, ak okrem domovského práva bol aj maďarskej národnosti, mohla to byť cesta deportáciám sa vyhnúť pretože za týchto Židov intervenovala maďarská strana na Slovensku.

Z dobových policajných hlásení však vyplynula ešte jedna skutočnosť. V roku 1942 zamestnanci Najvyššieho úradu pre zásobovanie predviedli na policajnú stanicu dvoch Židov. Mórica Kunstlichera a jeho bývalého obchodného partnera Adolfa Fischera. Obidvaja boli podozriví zo spáchania trestného činu predražovania cín, falšovania kompozícií, pašovania slaniny a ovsu.

Pokračovanie na str. 7.

KLÁRA JARUNKOVÁ NEPÍSA LA IBA PRE DETI A MLÁDEŽ

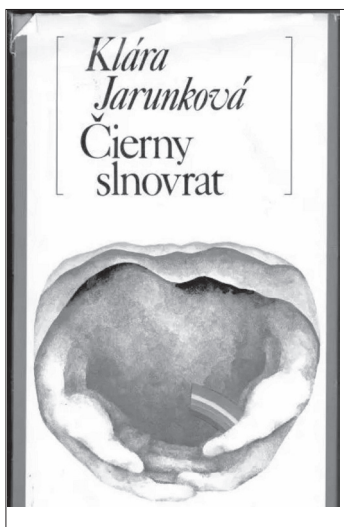
Pokračovanie zo str. 1.

Málokto však vie, že na základe autobiografických zážitkov spracovala román Čierny slnovrat (1979), ktorý je venovaný stvárneniu života v okupovanom centre SNP. Je škoda, že sa o ňom málo vie, najmä práve v Banskej Bystrici. Súčasníci by sa dozvedeli priamo zo zdroja, aká atmosféra vládla v meste po odchode povstaleckých síl a obsadení nemeckými vojskami. Dobové reálie, postavy a postavičky s ich pozitívnymi i negatívnymi črtami, mechanizmy fungovania občianskeho života, propagandy, spôsoby zásobovania potravinami, miestopis udalostí a i.

Klára Jarunková nenapísala heroický vojnový román, ale ako žena spracovala udalosti tak, ako sa premietali do života jednoduchej banskobystrickej rodiny, matky a jej troch dcér. Sugestívne vykreslenie atmosféry ťažko skúšaného mesta, výrazné charaktery a pútaivosť jednotlivých príbehov, ktoré Jarunková spája do románového celku, sú zárukou nevšedného čitateľského zážitku z tejto knihy.

Vysokoškolačka Anna sa z Bratislavy domov do Banskej Bystrice vrátila po obsadení mesta, aby matke a sestrám pomohla prežiť ťažké časy. Najmä, keď sa dozvedela, že jej mladšia sestra Pavla sa zapojila do partizánskeho odboja pri Podbrezovej, kde predtým pracovala. Znenávidela Bratislavu. Jej blahobyt, šmelinársku špinavosť, naduté prejavy politikov, ktorí medzi ňu a jej milých položili nenávistnú hranicu. Ale aj Bystrica sa zmenila, stretávala predovšetkým ženy, deti a starcov. Muži tu predsa ostať nemohli. Ani jeden zdravý chlap nemôže žiť s Nemcami v obsadenom meste. Každý sa stával v ich očiach nebezpečným banditom. Okrem pravdaže, gardistov a iných pomáhačov. Nie, nemohli ostať. Aj skrývať sa by tu bolo nebezpečné. Ľudia jeden druhého poznajú, všetko o sebe vedia a vojna skrivila charakter, naplodila udavačov z presvedčenia i zo strachu.

Anna doma zisťuje, že všetko musí byť odomknuté, aby okupanti mohli hocikedy prísť a poprezeráť byt, či sa tam niekto neskrýva. Dozvedá sa, že počas Povstania im do bytu nastahovali troch židovských utečencov, ktorí ale museli po obsadení mesta ujsť. Časť z nich na úteku zahynula, ale jedna z nich sa tajne do bytu vrátila a ohrozovala svojou prítomnosťou domácich, nedokázali ju však vyhodiť. Navyše, do bytu chodieval aj vojak v esesáckej uniforme, z ktorého sa vykľul zbeh. Bol pôvodom Holanďan, čo sa zo začiatku dal opantať hitlerovskou mašínou, avšak čoskoro z nej vytriezvel. Susedia v dome na námestí sa tiež charakterovo vyfarbovali podľa toho, ako im to mohlo priniesť úžitok.

chýba, alebo je v nich navyše. Často bývajú v jednom dome ako Malatincovi s Laukom. Vlk obchádza, striedne, poľuje a ovce mlčia, kryjú sa, ratujú, ako vedia.

V takých chvíľach sa odкрývajú charakter, najmä matky prežívajú neuveriteľné chvíle, ony nesú

mravný etos rozporuplnej doby. Nie sa čo čudovať, že ...na zmätenom, rozsypanom fronte bezpečne spoznáva nepriateľa, že háji pred ním životy, ratuje ich s nasadením všetkých síl; že proti strachu, besneniu rozzúreného protivníka denno-denne stavia štít neuveriteľnej odvahy. Je v tom svojom boji celkom sama. Bez súdruhov, bez kamarátskej jednotky i bez tyla. Jej bojovou pozíciou je miesto za sporákom v tmavej kuchynke, Pozícia, ktorú nikdy nemôže opustiť ani sa od nej, hoc len na čas, odpútať. Pre choré dieťa v izbe, pre štvnanú strednú dcéru, pre biedu, ktorá chudobnému človeku znemožňuje každý pohyb. Zotrváva teda na svojej pozícii a bije sa, ako vie. Jej jediným veliteľom je láska a odpor k nepravosti. Jediným komisárom obyčajné ľudské svedomie. Iného veliteľa ani komisára niet...

Príchod slobody do mesta v marci 1945 prežívala rodina v pivnici pod domom. Prvým ohlasovateľom radostnej zvesti bol jeden z partizánov, od ktorého sa dozvedeli, že ich dcéra Pavlínka k oddielu nazad nedošla... Namiesto radosti nekonečný žiaľ a plač. A vtom scéna ako z filmu: manželka kolaboranta na privítanie ruských vojakov naliata pálenky do pohárikov a núkala im ju na podnose. V tom Anna nevydržala a vyrazila jej podnos z rúk. Všetci strpli, Rusi si to mohli všelijako vysvetliť. Radový vojak sa na ňu oboril, či za fašistami plače... Ale dôstojník ho zastaví: Nič nechápeš, nerozumieš... Tu plače matka... Koľko ich videl za vojny takto plakať, bezútešne žiaľiť práve vo chvíli oslobodenia? Stovky? Či tisíce? Doma v Rusku, na Ukrajine, v Poľsku a teraz i tu... Nerozoznáva už krajiny, nepamätá si mestá, nevšíma si krvi ani sĺz... matku však vždy spozná. Dotkne sa jej žiaľu vlastnou vzdialenou spomienkou.

Jana Borguľová

Z OBDOBIA PERZEKÚCIÍ ŽIDOVSKÉHO OBYVATEĽSTVA V BANSKEJ BYSTRICI POČAS DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Pokračovanie zo str. 6.

V súvislosti s vysťahovaním Židov predstavovali tí, ktorí boli vo vyšetrovacej väzbe alebo sa viedlo proti nim trestné konanie pred občianskymi alebo vojenskými súdmi, pre vládu problém. Ústavný zákon o vysťahovaní Židov neobsahoval ustanovenie, ktoré by umožnilo vyňať spod súdnej moci Židov v predbežnej alebo vyšetrovacej väzbe, prípadne u vojenského súdu zatknutých alebo vo výkone trestu. Osnova vládneho nariadenia, ktorá mala dodatočne upraviť túto „medzeru“, ostala len na papieri. Táto alternatíva vyhnutiu sa deportáciám sa javí ako najpravdepodobnejšia, pretože justičné úrady nevydávali Ministerstvu vnútra väzňov.

Enrico Selecký

Zdroje :

Štátny archív Banská Bystrica, Inventár mestského úradu Banská Bystrica, 347. VIII. 1-204/1942 šk. 204.

Štátny archív Banská Bystrica. Inventár mestského úradu. 332X XIV 871-3151/1940 šk. 186 (3008)

Štátny archív Banská Bystrica. Inventár mestského úradu. 332X XIV 871-3151/1940 šk. 186 (2753)

MIČEV, S.: *Augustín Morávek od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010

VAŠEK, A.: *Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava: Tlačou Knižtilačiarkeho úč. spolku v Turč. sv. Martine, 1942

MIKL, M.: *Notárstvo na Slovensku 1874 - 1993*. Martin : Ivan Riabič - Ivart - Design & Publishings, 2012

KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Bratislava : Tlač Danubiaprint š. p. Bratislava, 1991

Online databáza Yad Vashem, Alzbeta Beerova [online]. Dostupné na internete <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=5362861&ind=1> [cit. 2021-10-08].

BARANOVÁ, D.: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica : Vidas spol. s.r.o., 1996
Židia príslušný na územia Maďarsku odovzdaných, Štátny archív Banská Bystrica, Inventár mestského úradu Banská Bystrica, 429. 1-20/1938 (62) šk. 224.

NIŽŇANSKÝ, E.: *Nacizmus, holokaust, Slovenský štát*. Bratislava : Kalligram, 2010

Policačné hlásenia, Štátny archív Banská Bystrica, Inventár mestského úradu Banská Bystrica, 1942 šk. 226.

ZAVACKÁ, K.: *Právne formy perzekúcie a trestné právo na Slovensku v rokoch 1938 - 1945*. Bratislava : vydavateľstvo SAV, 2017

KAMENEC, I.: *Deportácie židovských občanov zo Slovenska roku 92. In. Tragédia slovenských Židov : Materiály z medzinárodného sympózia Banská Bystrica 25.-27. marca 1992*, Banská Bystrica : DATEI, 1992

BANSKOBYSSTRICKE KINÁ V ČASE-ČAS V KINÁCH 6.časť

KINO NÁRODNÝ DOM (1945-1966)

Nešlo o stále kino, skôr o provizórium, aj keď v plánoch výstavby budovy zaujal biograf svoje miesto. Peripetie okolo neho sme už priblížili. Bezprostredne po II. svetovej vojne, kým sa z otrasov „spamätali“ tradičné KPU a Hron, poslúžili priestory Národného domu 30. 5. 1945 na vôbec prvé povojnové predstavenie v meste. Z iniciatívy tunajšieho veliteľa Červenej armády a za účasti vojenských a civilných osobností mesta premietol celovečerný sovietsky film *Nebo Moskvy*, zobrazujúci obranu metropoly ZSSR letectvom. Povojnová premiéra vyznela ako manifest mieru a oslava sovietskej kinematografie, ktorú naše médiá radili k svetovej špičke. Či objektívne, to ponechajme bokom. Repete v premietaní filmu v Národnom dome sa uskutočnilo 12. júla, potom už „naskočili“ obnovené kiná Hron a KPU. 31. 1. – 1. 2. 1948 sa v sále ND v rámci snemu skautov Slovenska odohrali filmové predstavenia o jamboree (slávnostnom zhromaždení) vo Francúzsku a iné skautské filmové aktuality. V divadelnej sále Národného domu sa však premietalo aj neskôr pre žiakov základných i stredných škôl. Na tieto pravidelné predstavenia sovietskych filmov jedenkrát mesačne v období 1962 – 1966 spomínal po rokoch jeden z pamätníkov Marian Ďuriančík (1948).

KINO ZDRUŽENIA YMCA (1921-1951)

V budove YMCA v Dolnej ulici sa premietali filmy a „svetelné obrazy“ už v roku 1921, pričom Hronské noviny uvádzajú za tento rok priam neuveriteľné počty divákov na predstaveniach. Počas dvoch letných mesiacov navštívilo podľa novín 20 premietaní spolu 28 700 záujemcov za dobrovoľné vstupné! V roku 1923 ponúkla YMCA spolu 20 prednášok so „svetelnými obrazmi“ s 1 424 účastníkmi. V budove tunajšieho Kresťanského združenia mládeže v Národnej ulici (z roku 1925) si jeho bábkový krúžok ešte v roku 1948 v rámci práce s mláďou spetroval aktivity poučnými a zábavnými filmami. V roku 1951 bola YMCA režimom nútená svoju činnosť ukončiť a svoju činnosť obnovila až v roku 1990.

KINO 29.AUGUSTA / SNP / NOVÉ KINO / HVIEZDA / ČAS (1955-2005)

Otvorili ho 27. 8. 1955 na vtedajšej Stalinovej, teraz Skuteckého ulici, v rámci osláv SNP. Išlo o formát KF 1:1,37. Ďalšie používané formáty v tomto kine 1:1,66, 1:1,85 a 1:2,35 (proporcie premietacích plôch pre širokohlavé premietanie), k tomu hranolové predsádky a zosilňovač Precision. Slávnostné predstavenie pri premiére obstaral krátky film „Banská Bystrica“ a celovečerný film sovietskej produkcie „Veľká rodina (Žurbinovci)“. Budovu projektoval Ing. arch. Ladislav Striež z KPÚ (podľa iného zdroja bolo postavené podľa projektu Ing. Fischera), spočiatku ho mal pod palcom ČSF, po odovzdaní národnému výboru v roku 1957 dostalo názov kino Hviezda. Na 1. poschodí sídlili kancelárie ČSF a KFP. V tomto kine sme zaznamenali najčastejšie výmeny projektorov. Najprv tu mali premietací k dispozícii stroje Europlex s optickým záznamom zvuku, neskôr dva východonemecké širokohlavé a nepríliš spoľahlivé stroje zn. Dresden, potom asi do roku 1974 širokohlavé Meopton 4 s magnetickým budičom, po nich nové Meop-

Kino Národný dom

ton 4 s xenónovými výbojkami asi do roku 1985 a napokon Meopton 5 (tie boli už aj v Urpíne). Ako vedúci kina pôsobil spočiatku Vojtech Benko, po ňom Július Ďugo, ktorého nahradila pracovníčka MsNV Anna Bušovská. Tá pôsobila vo funkcii zhruba do roku 1974. Nahradil ju Aleš Vincík, Pražák, ktorý bol vo funkcii do roku 1985. Prvé stoličky v kine boli drevené, kapacita dosahovala 576 sedadiel, pri uličke slúžili divákovi aj bočné rady. Po rekonštrukcii sály v roku 1974 sa obsadenosť znížila na 402 miest (sedadlá s dreveným obložением) – vylepšenia sa

Budova YMCA

dočkala aj akustika – a keď osadili pohodlné kreslové sedadlá, klesla na 320 miest. Objekt sa dlhodobo boril s problémom kotolne a spodnej vody. Premietalo sa denne. 2. 5. 1956 tu odohral prvý širokohlavý film *Najlepšia časť* (fr.) s Gérardom Philippom v hlavnej úlohe. V nasledujúcom roku bola uzavretá zmluva o prenájme miestností v objekte kina. 22. 2. – 1. 3. 1959 patrila Hviezda už spomínanému I. festivalu čs. filmov. Premiéru tu zažil kultový čs. film *Občan Brych* režiséra Otakara Vávru s Karлом Högerom ako prvý širokohlavý film s magnetickým záznamom zvuku. Prezentované boli tiež také snímky ako *Dáždnik svätého Petra*, *Posledný návrat*, *Šťastie príde v nedeľu*. Na slávnostnom otvorení nechýbal O. Vávra a herečka Valentína Thielová, ktorá absolvovala spoločne s hereckými kolegami z filmu *Hlavná výhra* Ivom Palecom a Jaroslavou Panýrkovou i redaktorom

Filmu a divadla Richardom Blechom besedu v XI. B triede tunajšej I. Jedenástoročnej strednej školy. Svoj koncert absolvovali v kine aj legendárni The Beatmen.

Oveľa neskôr, od 10. – 15. 4. 1978 sa v kine v rámci XVI. Filmového festivalu mladých uskutočnila „Prehliadka filmov o mladých pre mladých“, venovaná XI. Svetovému festivalu mládeže a študentstva v Havane. Medzi titulmi sa objavili také snímky ako „...a pozdravuji vlastňovky“ (ČR) či Joe Hill (Šv.), začiatky predstavení boli o 17. a 19,45 h, vstupné 3, 4 a 5 Kčs. Súčasťou tejto akcie bola prehliadka detských filmov v rámci Medzinárodného roku detí (začiatky o 14,00, vstupné 1 Kčs). Postupne sa tu tiež odohrali krajské prehliadky Agrofilmu (z Nitry), Tourfilmu (z Karl. Varov), Techfilmu (z Pardubic), 22. Festival československého filmu – FČSF Banská Bystrica 1984 v programe s kultovou Jakubiskovou Tisícročnou včelou, či v marci 1986 prehliadka filmov z produkcie Slovenskej filmovej tvorby za rok 1985, na otvorení ktorej nechýbal generálny riaditeľ Slovenského filmu Ing. Ladislav Ondříš a videlo ju 1 846 divákov. A keď spomíname ceny vstupeniek, na klasický film sa vo Hviezde či Urpíne vyberalo 2, 3 a 4 Kčs, na širokohlavý film 4, 5 a 6 Kčs.

Prvýkrát sa plošne zvýšilo vstupné zhruba v čase premietania mayovky *Vinneta* I. od roku 1965 (6, 7 a 8 Kčs), s príchodom panoramatických filmov stúpila cena na 10, 12 a 14 korún, pričom rekord znamenala *Kleopatra* (dvojprogram), pri ktorej stáli najdrahšie lístky až 28 korún. V novšej dobe sa hrало od 17,45, 20,00 (15, 45, 16,00, 16,30, 17,30) a detské o 14,00 (15,00), pri celovečerných lístkoch sa cena pohybovala od 50 cez 55 po 60 Sk.

Kým bolo kino funkčné, malo čo ponúknuť – architektonicky zaujímavá budova, strieborné plátno, čalúnené sedadlá, akustická sála s dreveným obložením, akých bolo široko-ďaleko ako šafranu, kvalitné ozvučenie, elegantné osvetlenie, zamatový záves... Navyše sa tu v 2. polovici 60. rokov usídli i kino Čas,

Výstavba kina Hviezda

Prvomájový spriedod pred kinom Hviezda

ktoré ponúkalo každú sobotu od 16. či 16,30 hod. pásmo krátkych filmov z celého sveta. Kino Čas tu slúžilo záujemcom ešte v roku 1979. Tiež išlo o domovskú pôdu FKŠM. Začiatkom 90. rokov sa tu usídlila Filmtéka, jej predstavenia sa hrali v utorok o 17. h. Kino fungovalo postupne pod kuratelou ČSF, MsNV, MsSK. Po zrušení MsSK, ktorá zrekonštruovala jeho vnútorné priestory, prešlo pod správu PKO, ktorý ju prenajal filmovej spoločnosti Cinema+ s. r. o. Tá kino ďalej prevádzkovala, potom prešlo do iných súkromných rúk, vlastnil ho Intersonic i Gemini, v roku 2005 bola ešte kinosála prenajatá spoločnosti Continental film Bratislava, reštauračné priestory podnikateľke K. Sásikovej, ktorá prevádzkovala kaviareň a kancelárie v objekte kina zasa regionálnej televíznej spoločnosti.

V roku 2005 kino zaniklo aj vplyvom nepriaznivých podmienok, keďže do budovy zatekalo a v zime v nej panoval značný chlad. Kino totiž stále fungovalo s kotolňou na koks, keďže MsSK šetrením na nesprávnom mieste do prestavby kúrenia na plynovú kotolňu neinvestovala. Aj mesto v tom čase konštatovalo, že „budova je v zlom technickom stave, je nutná celková oprava strechy, výmena žľabov, zvodov dažďovej vody, obnova fasády, celkové odizolovanie budovy, prestavba toaliet, novej elektroinštalácie, núdzových rozvodov, vybudovanie akumulátorovne. V budove je nefunkčné kúrenie, nutné vybudovanie plynovej kotolne. Potrebná je rekonštrukcia bleskozvodov. Je potrebné celkovo dokončiť vnútorné vymaľovanie celého objektu.“

Budovu aj s pozemkom od mesta ešte pred rokom 2006 odkúpila mestská spoločnosť MBB, a. s. a pripravila investičný zámer na výstavbu polyfunkčného domu s podzemnými garážami. Búracie práce sa mali začať v roku 2008 a následná výstavba o rok neskoršie. Namiesto toho však nasledoval súdny spor o vlastníctvo jedného z dotknutých pozemkov... Bezprostredné okolie budovy potom neskrývalo tendenciu chátrať, a tak sa členovia Banskobystrického okrásľovacieho spolku v rámci akcie Týždňa dobrovoľníctva 2016 podujali skrášliť vonkajší priestor. V rebričku ich projektu Bystrické strašidlá – stavby, ktoré

špatia naše mesto a ktorý vznikol s prispáním verejnosti, sa totiž tento objekt objavil na nelichotivom 6. mieste s 99 hlasmi občanov. Pravdaže, kino si na svoje konto pripísalo neúrekom premiér. Napríklad Jakubiskovho filmu Nejasná správa o konci sveta, na uvedení ktorého sa zúčastnil aj režisér. V roku 1999 bola Hviezda súčasťou celoslovenskej Premiéry '99, keď uviedla film Správa vo fľaši (USA). Istý čas tu mal svoje útočisko Filmový klub študujúcej mládeže. Riaditelia – vedúci kina: 1955 Vojtech Benko, neskôr Marta Benková (obaja ČSĽ/ČSF), v roku 1957 (resp. 1958) Oto Sovák (OšaK MsNV/MsSK), potom do 1968

Kino Hviezda - nelichotivý stav

Július Ďugo (OšaK MsNV/MsSK), na pol úväzku Ivan Školuda st. i známy výtvarník a bábkarský technológ Anton Duša (obaja v období 1968 – 1970), ďalej Imrich Gosiorovský (zastupovanie, 1968), Anna Bušovská (od 1970), v čase Cinema+ s. r. o. Mgr. Miroslav Zaťko.

Premietači: Ján Hudec (do 1965), Michal Benko (praktikant do 1958), Jozef Kliment (zo Seliec), Štefan Oravec (1956 – 1976), Ján Sedílek (do 1969), Imrich Gosiorovský (do 1994), Ondrej Martinec, Pavol Mikula, Jozef Čulok (1973 – 1990), Štefan Homola (praktikant, potom premietač vo vedľajšom povolaní), Zdeno Martinec (od 1994), Ing. Ivan Školuda, Otakar Brynych, Štefan Poliak, Ing. Jaroslav Frniak, Milan Janovec i pani z Medzibrodu, ktorej meno sme nevypátrali. Frniak zložil premietačské skúšky v roku 1977 po tom, čo istý čas pôsobil vo Hviezde ako praktikant u Gosiorovského i Plavca, aby sa vzápätí uplatnil na amfiteátri. Milan Janovec (1948), rodák zo Starých Hôr, od roku 2013 žijúci v Závode na Záhorí, bol technikom SPF, uvádzal do prevádzky kino Urpín i amfiteáter a premietanie si užíval len ako hobby (Hviezda a i.). Pokladníčka Viera Schrötterová.

Výber z publikácie: Ján Beňuška, Vladimír Bahýl: Banskobystrické kiná v čase-čas v premenách (OZ Za živa na amfiteátri, Banská Bystrica 2018)

(s láskavým povolením autorov)

TRANZITHISTORY

Tranzithistory je nová stála expozícia Stredoslovenského múzea, najstaršej muzeálnej inštitúcie v meste Banská Bystrica. Prostredníctvom rozsiahleho zbierkového fondu poskytuje komplexný historický pohľad na mesto aj región. Expozícia je sprístupnená verejnosti od 25. júna 2022.

Ústrednou témou Tranzithistory je mesto Banská Bystrica a jeho vývojovo-historické obdobia. V stredoveku patrilo medzi sedem významných uhorských banských miest a jeho geografická poloha ho predurčila stať sa dôležitým obchodno-remeselným aj kultúrno-spoločenským centrom. Tranzithistory je reminiscenciou a moderným návratom k historicky prvej spoločenskovednej expozícii „História stredného Slovenska“ vtedajšieho Krajského múzea z roku 1958. Exponované artefakty z fondov a depozitov Stredoslovenského múzea predstavujú minulosť aj súčasnosť mesta, regiónu a Banskobystrického samosprávneho kraja. V expozícii sú zastúpené predmety z archeologických, historických a etnologických výskumov, histórie výtvarného umenia, numizmatiky a geológie.

Dom – Mesto – Kraj je názov expozíčného podcelku s charakterom geografického/historického rozvoja mesta

Zábery z expozície Tranzithistory

s orientáciou pohľadu od lokálneho k regionálnemu, ktorá sa nachádza na druhom nadzemnom podlaží. Prezentuje prvé osídľovanie a rozvoj mesta, vznik remeselných tradícií aj slávy, dokumentuje zároveň súčasnú históriu mesta aj širšieho okolia, ako aj hraníc Banskobystrického samosprávneho kraja.

Obchod a cesty je názov expozíčného podcelku, prezentujúceho klasický postup vnímania histórie a času, ktorá sa nachádza na treťom nadzemnom podlaží. Vystavené zbierkové predmety sprevádzajú návštevníka po cestách prvých prospektorov, baníkov a obchodníkov. Putuje prašnými cestami peši, konskými povozmi s furmanmi, smeruje k vodným cestám a tokom, nad ktorými postupne vznikali aj dnešné obchodné tepny. Obchod a cesty vždy spájali územia okolo Banskej Bystrice s európskymi mestami, centrami a dôležitými lokalitami.

Realizáciu novej expozície finančne podporil Banskobystrický samosprávny kraj a z verejných zdrojov Fond na podporu umenia. Fond je hlavným partnerom projektu.

Filip Glocko,
Stredoslovenské múzeum

Zaujímavosti Banskej Bystrice a okolia očami študentov

Katedry geografie a geológie Fakulty prírodných vied
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Moštenické travertíny

Moštenické travertíny sú prírodnou pamiatkou, ktorá bola vyhlásená v roku 1981 na ploche 1,7054 ha. Nachádzajú sa na konci Uhlarskeho potoka v Banskobystrickom okrese, v lese za obcou Moštenica. Ich nadmorská výška dosahuje 650 - 800 m n. m, teda výškové rozpätie týchto travertínov je asi 150 m (NAPANT, 2017).

Prírodná pamiatka patrí do Alpsko-himalájskej sústavy, do podsústavy Karpaty, do provincie Západné Karpaty, do subprovincie Vnútroň Západné Karpaty, do Fatransko-tatranskej oblasti a do celku Starohorských vrchy (Minár, 2010).

Západné Karpaty sa utvárali už pred 65 miliónmi rokov. Stovky miliónov rokov predtým začali v hĺbkach Zeme vznikať odolné vyvreté horniny, ako žula, granit, ryolit a podobne. Tieto horniny boli niekoľkokrát zvrásnené a premenené najmä na ruly a svory. Premenené horniny a žuly vystupujú na povrch aj v celku Starohorských vrchov, ktorých súčasťou sú aj Moštenické travertíny. Následne v mezozoiku bolo celé územie Slovenska, a teda aj oblasť týchto travertínov, zaliat morom. Na dne mora sa milióny rokov hromadili vápenaté schránky morských živočíchov. Z týchto schránok potom vznikli vápence a dolomity, ktoré sú základom pre tvorbu travertínu, pretože práve tam, kde pretekala minerálna voda cez vápence a dolomity v zemské kôre, tam sa pri prameňoch tvorili travertíny a travertínové terasy. Takto vznikli aj Moštenické travertíny (Čižmarová, 2013).

Geologická stavba pozostáva z mezozoika vnútorných Karpát. Nájdeme tu tmavé gutensteinské vápence a ramsauské dolomity. Okrem nich aj piesčité, škvrnité a hľuznaté vápence (Biely, 2002). Táto prírodná pamiatka spadá do rájnu predkvartérnych sedimentov, konkrétne do rájnu vápencovo-dolomitických hornín (Hrašna, 2002).

Moštenické travertíny sa nachádzajú na hranici ochranného pásma národného parku Nízke Tatry, pričom predmetom ochrany je mohutná a ešte stále činná travertínová terasa s piatimi vývermi vody. Územie predstavuje významný príklad najzachovalejších častí mohutných travertínových terás. Travertínové terasy, nazývané tiež aj kaskády, dokladujú vývoj prírody z obdobia pleistocénu, ale najmä holocénu v období štvrtohôr. Travertíny sú stále živé a rozširujú sa vďaka povrchovo tečúcim mineralizovaným vodám. Travertín predstavuje spevnený a značne pórovitý sladkovodný vápenc, ktorý sa ukladá vo vodách studených aj teplých prameňov. Vzniká vyzrážaním vôd obohatených uhličitanom vápenatým. Na jeho tvorbe sa podieľajú rastliny, ktoré z vody odoberajú oxid uhličitý, pretože tým je urýchlené vyzrážanie uhličitanu vápenatého. Medzi takéto rastliny patria napríklad machy, riasy alebo lišajníky (Hladký, 2016).

Travertínový komplex v tejto oblasti predstavuje 6-stupňovú kaskádu v dĺžke okolo pol kilometra, pričom šírka kaskád je 15-100 m. Najzaujímavejšia a najkrajšia z nich je najvrchnejšia kaskáda, pretože sa tu vytvorili malé vodopády a pereje (Hladký, 2016). Pod perejami rozumíme strmšie úseky, charakteristické vyššou turbulentnou prúdom vody. V niektorej literatúre sú pereje definované ako stupňovité vodopády (Michal, 1994). V dolnej časti Moštenických travertínov sú travertínové terasy husto zarastené vegetáciou.

Moštenické travertíny patria medzi najvyššie položené miesta so sladkovodnými vápencami na území Slovenska. Celý tento travertínový komplex zahŕňa travertíny, pričom niektoré z nich dosahujú až 20 m. Zaujímavé je na nich to, že v nich môžeme vidieť odtlačky listov alebo slimákov, ktoré pochádzajú z obdobia holocénu v štvrtohorách, pričom

holocén predstavuje dobu, ktorá zahŕňa posledných 11 800 rokov a trvá dodnes (Hladký, 2016).

Čo sa týka biogeografie, tak oblasť moštenických travertínov patrí do ríše holarktis, čo je najväčšie floristické aj zoogeografické územie. Ďalej patrí do podriše paleoarktis, čo je jedna z biogeografických zón delenia povrchu Zeme. Z hľadiska fytoogeografického delenia podľa Futáka z roku 1984 táto prírodná pamiatka patrí do oblasti západokarpatskej flóry – Carpathicum occidentale a do obvodu flóry centrálnych Karpát – Eucarpaticum. Na pestrých lúčkach nájdeme chránené rastlinné druhy ako napríklad kruhatka matthiolova (*Cortusa matthioli*), ľalia cibulkonosná (*Lilium bulbiferum*), vstavača mužský (*Orchis mascula*) alebo vemenník dvojlistý (*Platanthera bifolia*) (Hladký, 2016).

Zoogeograficky tieto travertíny patria podľa klasifikácie od Jedličku a Kalivodovej z roku 2002 do eurosibirkej podoblasti, do zóny listnatých lesov, do provincie Karpaty a do Západokarpatskej subprovincie. V okolí lesných potôčikov, studničiek a na vlhkých lúčkach nájdeme v opisovanej oblasti napríklad salamandru škvrnitú (*Salamandra salamandra*), alebo orešnicu perlavú (*Nucifraga caryocatactes*) (Hladký, 2016).

Keďže travertínové terasy stále rastú a rozširujú sa, je potrebné zachovať aktívnu tvorbu travertínovej kopy, pre ktorú je dôležitý rozptýlený tok vody s dostatočným snečným svitom. Problémom tejto oblasti je

zásah človeka, ktorý prerušuje tento tok napríklad výstavbou lesnej cesty. Keďže travertíny tvoria krehkú vrstvu, takéto mechanické narušenie je negatívnym faktorom tvorby travertínu (Hladký, 2016).

Bc. Simona Mohelníková

4. ročník učiteľstvo geografie a učiteľstvo matematiky

Zdroje:

BIELY, A. a kol. 2002. *Geologická stavba Slovenska*. M 1 : 40 000. [online]. [cit. 2021-03-21]. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Banská Bystrica: SAŽP. Dostupné z : <<https://app.sazp.sk/>>

ČIŽMAROVÁ, K. a kol. 2013. *Regionálna geografia Horného Pohronia*. Banská Bystrica : VKÚ Harmanec, 2013. s. 84, ISBN 978-80-0585-9

FUTÁK J., 1984: *Fytoogeografické členenie Slovenska*. In: Bertová L. (ed.), *Flóra Slovenska IV/1*, Veda, Bratislava

Hladký, R. 2016. *PP Moštenické travertíny*. [online]. [cit. 2021-03-16]. Banská Bystrica: Správa Národného parku Nízke Tatry. 2016. URL: <http://napant.sopsr.sk/wp-content/uploads/2020/06/mostenicke_skladackaA4-SK.pdf>

HRAŠNA, M - KLUKANOVÁ, A. 2002. *Inžinierskogeologická rajonizácia*. M 1 : 40 000. [online]. [cit. 2021-03-21]. In: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Banská Bystrica: SAŽP. Dostupné z : <<https://app.sazp.sk/atlassr/>>

JEDLIČKA L.- KALIVODOVÁ E. 2002. *Zoogeografické členenie: Terestrický biocyklus*. In: Atlas Slovenskej republiky. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR a Banská Bystrica: SAŽP

MICHAL, P. 1994. *Základy hydrogeografie*. Banská Bystrica: FPVUMB. 1994.

MINÁR, J - MACHOVÁ, Z. 2010. *Učebné texty z geomorfológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2010. s.39

NAPANT. 2017. *PP Moštenické travertíny*. [online]. [cit. 2021-03-21]. Banská Bystrica, 2017. URL: < <http://napant.sopsr.sk/priroda/mchu/pp-mostenicke-travertiny/>>

Malachovské skalky

Malachovské skalky je zákonom chránené územie nachádzajúce sa na rozhraní Zvolenskej kotliny a Kremnických vrchov. Chránený areál je lokalizovaný v katastrálnom území Radvane, ktorá je mestskou časťou Banskej Bystrice. Pôvodná rozloha chráneného areálu bola 11 ha, v súčasnosti sa pohybuje na úrovni 4 ha. Malachovské skalky ležia v nadmorskej výške približne 460 m n. m.

V roku 1990 bolo toto územie vyhlásené za prírodný výtvor a od roku 2002 oficiálne za chránený areál, v ktorom platí 4. stupeň ochrany prírody a krajiny. Hlavným dôvodom vyhlásenia je zabezpečenie ochrany jednej z najsevernejších lokalít rozšírenia významných druhov rastlínstva a živočíšstva a zároveň významnej krajinnnej dominanty v bezprostrednej blízkosti urbanizovaného územia. V takom stupni ochrany je zakázané ťažiť drevnú hmotu holorubným hospodárskym spôsobom alebo umiestniť informačné, reklamné či propagačné zariadenie. Územie spravuje Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, presnejšie Chránená krajinná oblasť Poľana (Bárdiová, 2019).

Na geologickej stavbe územia sa podieľajú strednotriasové dolomity a vápence chočského príkrovu, ktoré sú sekundárne prekremené. Procesy silicifikácie výrazne ovplyvnili aj tvar územia. Kremité výplň bola oveľa tvrdšia ako okolité karbonáty. Vyčnievajúce a týčiace sa stupňovité skalné útvary vysoké až 10 metrov, sú výsledkom povrchovo selektívneho zvetrávania, pri ktorom boli odstránené zvetrané a slabšie odolné karbonáty, z ktorých vyčnievajú odolnejšie prekremené polohy. V silicifikovaných polohách sa vytvorili mikroformy, konkrétne kremité žilky, skalné vaničky a voštiny. Slabšie prekremené polohy podliehajú krasovateniu, čím dochádza ku vzniku škrapov. V tejto oblasti možno dobre pozorovať súvislosť medzi neživou a živou prírodou a vplyv rôznej expozície skalných útvarov k slnečným lúčom (Barto, 2013).

Územie sa vyznačuje výskytom vzácnej teplomilnej fauny a flóry európskeho významu. Vrcholovú časť Malachovských skalkiek pokrývajú vzácne lúčne spoločenstvá so stoklasom vzpriameným (*Bromus erectus*), alebo stoklasové lúky. Tieto spoločenstvá vo svojej pôvodnej forme sú stanovišťom rôznych kalcifilných rastlinných druhov. Kalcifilné rastlinné druhy sú rastliny vyžadujúce bohaté minerálne pôdy, najmä dostatok vápnika. Z tohto druhu sa tu vyskytuje nevädza porýnska (*Acosta rhennana*), marinka psia (*Asperula cynanchica*), guľôčka bodkovaná (*Globularia punctata*), leopoldia chochlatá (*Leopoldia comosa*), mednička brvitá (*Melica ciliata*), horčinka horká (*Polygala amara*), čiernohlávkov zastrihovaný (*Prunella laciniata*), hlaváč žltkastý (*Scabiosa ochroleuca*), sezel ročný (*Seseli annuum*), hrdobárka horská (*Teucrium montanum*) a ľanolistník prostredný (*Thesium linophyllum*) (Barto, 2013).

Z čeľade vstavačovitých rastlín sa tu vyskytuje päťprstnica obyčajná (*Gymnadenia conopsea*), kruštík tmavočervený (*Epipactis atrorubens*), bradáčik vajcovitolistý (*Listera ovata*) a vo veľmi hojnom počte hmyzovník muchovitý (*Ophrys insectifera*). Z dôvodu ochrany vzácnych druhov flóry je potrebné zabrániť sukcesii kosbou aspoň raz do roka (Bárdiová, 2019).

Z významných druhov fauny sa v chránenom areáli vyskytujú rovnokrídlovce ako napríklad sedlovka bronzová (*Ephippiger aephippiger*), zo sieťokrídlovcov askalafus škvrnitokrídly (*Ascalaphus macaronius*). Z chrobákov tu má určité zastúpenie chránený húseničiar zlatobodkovaný (*Calosoma auro-punctatum*), bystruška (*Carabus scabriusculus*). Najčastejšie sa vyskytujúce druhy motýľov sú z čeľade očkáňovitých, mlynárikovitých, babôčkovitých a modráčkovitých. Najpočetnejším druhom je očkáň timotejkový (*Melanargia galathea*) (Barto, 2013).

V rámci vodstva treba spomenúť Malachovský potok, ktorý cez chránený areál prechádza, konkrétne jeho stredný tok. Malachovský potok je pravostranným prítokom Hrona s dĺžkou 10,6 km. Tok je charakterizovaný ako bystrina s malým povodím a trvalým prútokom. Pramení v Kremnických vrchoch v nadmorskej výške 1110 m n. m. Ústi do rieky Hron v mestskej časti Radvaň. V časti Stupy sa nachádza mostík, ktorým sa dá dostať cez potok k nášmu chránenému areálu (Druga, 2010).

Malachovské skalky vytvárajú veľmi zaujímavý a hodnotný krajinný prvok v tesnej blízkosti intravilánu Banskej Bystrice, konkrétne mestskej časti Pršianska terasa. Na územie je vyvíjaný antropický tlak, pretože celé územie je v blízkosti zástavby.

Bc. Jozef Morong
4. ročník učiteľstvo geografie
a učiteľstvo nemeckého jazyka

Zoznam použitej literatúry

- BÁRDIOVÁ, M. 2019. Malachov. *Živé striebro medzi medenou Bystricou a zlatou Kremnicou*. Malachov : Obec Malachov, 2019. 564 s.
- BARTO, P. 2013. *Environmentálne aspekty využívania krajiny v povodí Malachovského potoka: dizertačná práca*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013. 215 s.
- DRUGA, M. 2010. *Vývoj krajinných štruktúr v okolí obce Malachov pri Banskej Bystrici : bakalárska práca*. Brno: Masarykova univerzita, 2010. 64 s.
- CHKO Poľana.
- Maloplošné chránené územia mimo CHKO [cit. 2021-04-8]. Dostupné na: <http://chkopolana.sopsr.sk/priroda/maloplosne-chranene-uzemia-mimo-chko/>

ISAAC POTTER A BANSKÁ BYSTRICA

Do Banskej Bystrice prišiel ešte v roku 1721. Navštívil najprv medený hámor, kde dohodol výrobu veľkého medeného kotla v hodnote 1883 florénov. Okrem kotla mali v medenom hámri vyrobiť aj rôzne ďalšie medené súčiastky. Potom sa stretol s banskobystričským zvonolejárom Jánom Fridrichom Klugom, ktorý mal vyhotoviť valec parného stroja a ďalšie súčiastky. Po úspešnom rokovaní sa veci začali komplikovať. Zvonolejár Klug dokončil model rúry v lehote za desať týždňov, ale úradníci banskobystričskej komory veci komplikovali. Najprv nechceli vydať potrebnú meď, neskôr sa im nevidela cena potom chceli použiť menej kvalitnú meď a tak sa Potter opäť obrátil Jána Aignera nech veci vyrieši. Po jeho zásahu bola rúra hotová koncom januára 1722.

Tu problémy neskončili. Tentoraz situáciu komplikoval zvonolejár Klug, ktorý požadoval 200 florénov, inak nechcel rúru vrátiť. V pokladni však už mali len 150 florénov a tak zvyšných 50 musel dať Potter z vlastného vrecka. I keď Klug peniaze dostal k práci sa nemal a hotovú rúru priviezol do Novej Bani až 1. mája 1722, avšak týmto pádom si Potter nemohol

Pokračovanie zo str. 1.

skontrolovať rúru ešte v dielni a prevážiť ju. Rúru nakoniec vŕtali až na mieste a to pomerne nekvalitne, čo neskôr spôsobovalo ďalšie problémy.

Klug zhotovil aj rôzne iné medené súčiastky ako ventily, rúrky, piesty a páky, za ktoré mal dostať 927 florénov, ale dostal len 633. Zvyšok dostala až jeho vdova v roku 1731. Celková hodnota kovov (najmä medi a olova), ktorú potreboval zvonolejár Klug bola 3939 florénov. I keď sa celková hodnota ohňového stroja značne predražila jeho výstavba a spustenie, aj napriek vysokej poruchovosti v skúšobnej prevádzke bola úspešná. Na záver ešte spomeňme jednu perličku: Spoluinvestorom Potterovho ohňového stroja v Novej Bani bola aj Matej Bel, ktorý to však do konca života ľutoval.

Richard R. Senček,
Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica

Zdroje:

<http://karstenivan.blogspot.com/2015/11/nedavno-som-si-presiel-cast-piargseho.html>; <https://sk.wikipedia.org/wiki/Redaktor:Petokopec>

ROTARY CLUB BANSKÁ BYSTRICA OSLÁVIL XXX. VÝROČIE ZNOVUZALOŽENIA

24. 6. 2022 sa konalo v Národnom dome slávnostné stretnutie členov Rotary klubu Banská Bystrica, rodinných partnerov, najvyšších predstaviteľov Rotary Dištriktu 2240 a rotariánskych priateľov, aby si pripomenuli dátum 27. jún 1992, kedy dostal Rotary klub Banská Bystrica (RC BB) svoju zakladajúcu listinu od Rotary International (RI). Členovia Rotary klubu oslávili teda 30. výročie obnovenia rotariánskej tradície v našom meste.

Rotary spoločenstvo bolo založené 23. februára 1905 v Chicagu, pôvodne štyrmi podnikateľsky nezávislými, nekorumpovanými majiteľmi firiem s myšlienkou služby spoločnosti, prosperite regiónu pôsobenia, pomoci mládeži a podpore mieru a dobrej vôle aj v zahraničných kontaktoch. Veľmi smelé myšlienky zakladateľa Rotary - advokáta Paul P. Harris - v nekludnom, nebezpečnom, mafiánmi kontrolovanom Chicagu. Priatelia sa rozhodli zavádzať do podnikateľskej praxe etické zásady a priateľského ducha, pravidelne sa stretávať a cirkulovať vo vlastných prevádzkach. Tým iniciovali názov Rotary pre svoj „rotujúci“ klub a symbolom klubu sa stalo ozubené koleso, ktoré svojim vývojom prešlo až do dnešnej podoby loga Rotary.

Prvá vlna šírenia sa Rotary v Československu začala v roku 1925, keď vznikol prvý Rotary klub v Prahe. V Banskej Bystrici sa prvý RC založil v roku 1935 v Národnom dome. Demokratické princípy klubových združení a spolkov však žiadna totalita nepripúšťa, a tak už nástupom fašizmu v Európe, rozpadom Československej republiky v roku 1938 boli všetky v tom čase u nás existujúce RC zrušené a rozpustené.

Krátka druhá vlna šírenia sa princípov a cieľov rotariánskej služby pomoci sa u nás rozbehla hneď po skončení II. svetovej vojny. Obnovili sa niektoré predvojnové kluby a vznikali nové. RC BB sa však nestihol obnoviť, lebo hneď po „víťaznom februári“ v roku 1948 opäť všetky kluby rozpustili a mnohých členov neskoršie aj súdili. Ústredie RI totiž sídli v Evanstone (USA) a rotariáni sa stali nepriatelia štátu a ako špióni boli prenasledovaní.

Až po Nežnej revolúcii sa začína tretia vlna (a veríme, že posledná) obnovy rotariánskeho života a Rotary klubov v ČSFR. RC BB sa obnovil v roku 1992, hneď po RC Bratislava, ako druhý RC na Slovensku. Bolo to 54 rokov po rozpustení prvého RC BB. Národný dom a Banská Bystrica zažíva teda už 87 ročnú rotariánsku históriu. Tých prvých 57 rokov si pripomíname o tri roky, keď náš klub si bude pripomínať 90. narodeniny.

Dnešný pokračovateľ tradície prvého RC BB oslavuje 30 rokov úspešnej a prospešnej aktivity. Aj v Banskej Bystrici boli podnikatelia a zamestnanci, ktorým osud mesta, v ktorom žili nebol ľahostajný a po páde komunistickej totality v roku 1989 vytvorili neformálnu reprezentáciu mesta združujúcu odborníkov rôznych profesií podľa zásad Rotary a ako druhí na Slovensku a 11. v poradí v rámci celej ČSFR znovuzaložili už 16. marca 1992 svoj Rotary klub. Po druhýkrát a dúfajme natrvalo rozkrútili ozubené koleso RI v našom meste. Do svetového spolen-

stva RI bol RC BB prijatý novou zakladajúcou listinou dňa 21. 5. 1992, ktorú charter-prezident Ivan Belan prevzal z rúk guvernéra Dištriktu 192 Helmuta Marsonera (RC Innsbruck) 27. 6. 1992 ako 28 799 klub vo svete. Za metodickú pomoc v ťažkých začiatkoch obnovy a zakladania RC ďakuje 26 členov obnoveného klubu kmotrovským klubom – RC Bratislava a RC Bad Ischl.

O tom, že banskobystrickí rotariáni tu s prosperitou ich mesta mysleli vážne, svedčí aj sociálny projekt, ktorý pri príležitosti vzniku nového klubu si jeho členovia stanovili. Založili nadáciu „Zdravé mesto Banská Bystrica“. Pomocou tejto nadácie podporovali všetky projekty zamerané k ozdraveniu životného prostredia, vedúce k rozvoju a obnove starej slávy mesta, ktorá sa už v minulosti tradovala sloganom *Za*

živa v Bystrici, po smrti v nebi. Táto nadácia neskoršie vstupom mesta Banská Bystrica sa pretransformovala na dnešnú Komunitnú nadáciu Zdravé mesto (KNZM), ktorá je dnes pod dlhoročným vedením správkynke Beáty Hirt medzinárodne uznávanou organizáciou a stala sa modelovou a školiacou mestskou nadáciou aj pre väčšie mestá Európy a Afriky. V predstavenstve KNZM, ktorá realizovala od roku 1994 doteraz už 1272 lokálnych projektov v celkovej hodnote 523 000 €, má RC BB stále dvoch zástupcov.

Nemám v rozsahu časopisu Permon priesor uvádzať všetky anony, úspechy a projekty, ktoré RC BB do dnešného výročia dosiahol a realizoval. Uvádzam aspoň niektoré z nich.

Investície do zdravotníckych zariadení pomohli najväčšiemu počtu cieľových skupín, nielen komune v Banskej Bystrici - sídla RC BB, ale širokému spádovému územiu. Hneď v roku založenia RC BB sa podarilo členom klubu zabezpečiť milión korún a prispieť

v rozhodujúcej miere na prvý operačný laparoskop pre Chirurgickú kliniku FNŠP FDR v B. Bystrici, a tak operačná laparoskopia začala históriu v našom meste pod vedením prof. MUDr. Petra Kothaja, CSc, člena RC BB. Zadministrovali dar švajčiarskych RC – najmodernejší bicyklový ergonometer pre Ambulanciu funkčných vyšetrení polikliniky FDR nemocnice. Pre Det-skú FNŠP v Banskej Bystrici získali polohovateľné postele, USG prístroj a transportné zariadenie na preklad imobilných pacientov ako dar od nemeckých RC Koblenz a RC Bornheim. Najväčším klubovým projektom vôbec, bol globálny grant pre DFNSP BB so siedmi RC vo Francúzsku a šiestimi RC klubmi zo SR, ktorý sa zrealizoval práve v pandemickom roku 2021 v celkovej hodnote 93 500 EUR. Bol zadovážený osobný automobil pre transport detí s onkologickými ochoreniami, slúžiaci v podstate ako mobilný hospic a ďalšie diagnostické a terapeutické prístroje najmä pre detských onkologických pacientov.

V roku 2004 jedinému divadlu na Slovensku s hendikepovanými hercami, Divadlu z Pasáže, sídlacemu v našom meste od roku 1995, hrozil zánik pre úplnú absenciu finančnej podpory. V matching grante s nemeckým RC Alzenau zabezpečil RC BB divadlu zvukovú a osvetľovaciu techniku v hodnote 11 261 USD. Divadlo prežilo a dnes je z neho úspešné profesionálne Mestské komunitné divadlo nielen na domácej pôde, ale známe a účinkujúce aj v zahraničí.

Charta RI - zakladajúca listina RC Banská Bystrica

Účastníci inaugurácie RC Banská Bystrica, r. 1992

Recepcia k 30. výročiu - spoločná fotka

Okrem služby komunite veľký dôraz je kladený na službu mládeži. Desiatky detí z Banskej Bystrice a okolia sa zúčastnili letných krátkodobých kempov v celej Európe, ale aj ročných výmenných pobytov na stredoškolských štúdiách v Amerike, Ázii a Austrálii, zatiaľ čo na banskobystrických gymnáziách študovali mnohí zahraniční stredoškólači. RC BB v spolupráci s RC Zvolen organizoval pravidelne letný cyklokemp pre zahraničných účastníkov z rôznych krajín sveta. Účastníci takto na bicyklových túrach spoznávali krásy nášho regiónu.

V rámci propagácie turizmu v edícii Passport rotariánskych miest sme vydali exkluzívny Passport BB, praktický suvenír predstavujúci naše mesto a okolie, ktorý si odniesol osobne z nášho mesta okrem iných návštevníkov napríklad aj princ Charles z Veľkej Británie a guvernérka Kanady. Aj tohto roku realizovaný projekt slúži k propagácii pohybovej aktivity a turistiky v prírode: výstavba a montáž informačnej a orientačnej tabule v spoločnom Areáli stálych kontrol na Urpíne.

Nemožno nespomenúť aspoň telegraficky ďalšie projekty: Tmavomodré večery s benefíciou pre Úniu nevidiacich a slabozrakých Slovenska, tradičné Rotary Radničné koncerty s benefíciou pre všetky stupne umeleckého školstva v BB, úprava prameňa rieky Bystrica na Kráľovej studni, inštalácia počítacia zvukovo komunikujúceho s nevidiacim užívateľom v ŠVK BB, 21 ročníkov medzinárodných otvorených majstrovstiev Rotary SR v golfe s benefíciou pre KNZM BB, aktívna podpora činnosti a rozvoja Záhrady – Centra nezávislej kultúry, n. o., podpora odberových tímov pri plošnom testovaní obyvateľov v pandemických rokoch COVID-19, ako aj podpora zamestnancov Kliniky AIM vo FNsP FDR BB a v posledných mesiacoch aj pomoc utečencom z Ukrajiny (ubytovanie, finančná a materiálna pomoc).

Nesmieme zabúdať ani na celosvetový projekt RI od roku 1988. Na podnet RI, ku ktorému sa pridala aj WHO a vlády takmer všetkých krajín sveta, sa realizuje projekt eradikácie vírusu detskej obrny. Už len vo dvoch štátoch sveta sa sporadicky vyskytujú čerstvé prípady tohto

vážneho život detí ohrozujúceho ochorenia. Je to Afganistan a Pakistan. Rotariáni počas doterajšieho priebehu boja s touto chorobou investovali vyše pol miliardy USD na jej odstránenie a ešte nemalé finančné náklady si jej úplná eradikácia z povrchu zemskeho vyžiada. Svetový deň boja proti detskej obrne - 24. október - je vyhlásený aj Svetovou zdravotníckou organizáciou (WHO).

Uvedenie Pamätnice do života

zaujímavých kultúrnych projektov, rôznych gastronomických a turistických zariadení - propagujúc ďalej ich využitie domácim, ako aj turistom a návštevníkom mesta.

Keďže úspešných projektov v prospech komunity mesta Banská Bystrica, ale aj vzdialeným cieľovým skupinám je za 30 rokov veľa, zostavili dvaja past-guvernéri dištriktu, členovia RC BB Ivan Belan a Július Tomka, 111 stranovú Pamätnicu, v ktorej sú uvedené nielen historické medzníky vývoja klubu, ale najmä všetky uskutočnené projekty z činnosti a života klubu. Práve na slávnostnom stretnutí v júni 2022 bola Pamätnica uvedená do života pramenistou vodou prameňa riečky Bystrica, ktorého úprava a zviditeľnenie bol tiež jeden z projektov RC BB.

Ivan Belan, DG 2000-2001,
RC Banská Bystrica

NOVÁ MONOGRAFIA — TAJOV-JABRÍKOVÁ

Ako ďalšia sa po viacerých rokoch priprav zrodila nová monografia významných obcí Tajov a Jabríková, na ktorej sa podieľalo množstvo spoluautorov. Hoci Tajov a aj Jabríková nepatria medzi najstaršie obce čo do doby vzniku, ale o to väčší bol ich význam v minulosti pri spracovaní medenej rudy, ktorá sa vybudovanými obchodnými cestami dostávala do mnohých krajín sveta. Aj nález 22 ton bystrickej medi v potopenej lodi Bom Jesus pri brehoch Namíbie je dokladom, kde sa bystrická meď vyvážala. Medzi tromi najväčším strediskami na spracovanie medi v Európe bol banskobystrický mediarsky podnik s ročnou ťažbou 1500 ton medi a 3000 kg striebra najväčší.

Vznik obcí Tajov a Jabríková úzko súvisí so vznikom hutníckeho závodu v Tajove postaveného v r.1500, okolo ktorého následne vznikali obydľia zamestnancov, správne budovy, kostolík a ďalšie budovy. Dejiny Tajova sú preto úzko spojené s rodinami Thurzovcov a Fuggerovcov a ich obchodnou spoločnosťou „Ungarische Handel“. Krátko po odstúpení Thurzovcov z tejto spoločnosti Fuggerovci v r.1547 odovzdali celý mediarsky podnik aj s hutníckym závodom v Tajove Kráľovskej banskej komore v Banskej Bystrici. Táto bola majiteľom hutníckeho závodu v Tajove až do jeho zrušenia v r.1892, teda neuveriteľných 345 rokov.

Bohatá, viac ako 300 stranová monografia prevedie čitateľa cez dejiny oboch obcí, oboznámi ho s prírodnými pomermi, históriou farnosti, školstva, kultúry, športu,

spolkovej činnosti a vedením obcí. Priblíži významné osobnosti narodené, alebo pôsobiace v Tajove a Jabríkovej.

Knihu veľmi obohatili historické dokumenty, mapy, písomnosti, obrazy a iný pramenný materiál z rôznych archívov.

Priestoru sa dostalo aj množstvu spomienok obyvateľov obcí a fotografickému materiálu, ktorý zachytáva život obyvateľov pri rôznych činnostiach a pri významných udalostiach.

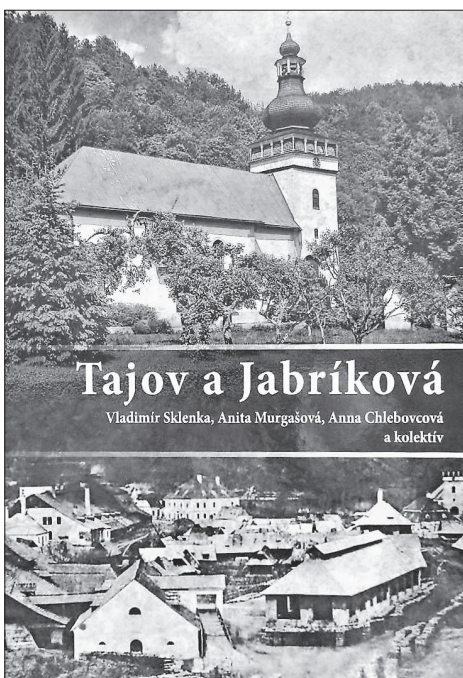
Nezabudlo sa ani na heraldické symboly Tajova a Jabríkovej, pečatidlá a pečiatky, ktoré sa používali na úradných dokumentoch.

Poštu v službách Tajova a okolia priblížil náš nedávno zosnulý člen redakčnej rady Miško Kiššimon.

Konečne sa aj takouto cestou dozvie čitateľ veľa informácií o najvýznamnejších rodákoch, Jozefovi Murgašovi z Jabríkovej, kňazovi, maliarovi, autorovi mnohých patentov a vynálezov a o Jozefovi Gregorovi-Tajovskom, spisovateľovi, rodákovi z Tajova.

A na záver nechýbajú ani plány, ktoré má teraz už zlúčená obec Tajov a Jabríková do budúcnosti.

Eva Furdiková

PREDCHODCA INTERNETU

Ako sme voľakedy „dobiehali“ Západ

(dôchodcovské zamyslenie)

Môj švagar a rovesník (emigroval v r. 1968 a žije v USA) si mne z neznámych dôvodov rád strieľa z Francúzov. Nadchla ho kniha „50 Reasons to Hate the French“ (50 dôvodov nenávidieť Francúzov), a preto mi jeden exemplár poslal k Vianociam 2013. Ľahko sa dá domyslieť, že autorom knihy je Angličan. Štipľavosť jeho postrehov zmierňuje dostatok humoru, a tak je to celkom zábavné čítanie (ktovie aké fajnovosti by o Slovákoch napísal Maďar). Kapitoly knihy majú pestré názvy. Napríklad: „Muž, ktorý vynášiel napoleónsky komplex“, „Sedem právd o francúzskom víne“, „Stratili Francúzi záujem o sex?“ atď. Asi to má na svedomí moja profesionálna deformácia, že som si najprv prečítal „France's internet“. Tam som sa dozvedel, že Francúzi dali zbomoh svojmu systému Minitel, ktorý sa dá považovať za ľudoopa internetu, až v polovici roka 2012 (France says farewell to the Minitel; The Guardian, 28.06.2012). Keď som si zistil technické parametre prenosu dát Minitel-u, chytil ma poriadny šok, lebo mi bolo ťažko uveriť, že takú jednoduchú „mašinu“ používali Francúzi tak dlho. To potom mohli Nemci ešte stále pokojne jazdiť na Trabantoch a Wartburgoch.

Prvý dojem z francúzskej „techniky“ sprevádzal teda môj úškrn, ktorý sa však neskôršie premenil na povzdych – ale o tom potom... Prečo najprv úškrn? V r. 1968 uskutočnili Japonci rozsiahly pokus s prenosom dát po verejnej telefónnej sieti. Použili pritom zariadenie pracujúce s frekvenčnou moduláciou v hovorovom pásme a s rýchlosťou prenosu dát 1200 bit/s, ktorá je v porovnaní s dnešnými rýchlosťami internetu iba slimačím „tempom“ (aj keď je to už v technologicky inej sieti). Z japonského pokusu sa zrodilo medzinárodné odporúčanie CCITT V.23 pre modem určený na prenos dát rýchlosťou 1200 bit/s po telefónnej sieti (vtedy ešte „komutovanej“ – tzv. krokovými voličmi, alebo pomocou relé). Tesla Banská Bystrica po spolupráci s „Výzkumný ústav telekomunikací Praha“ začala vyrábať tento modem r. 1973 pod názvom MDS 1200 a prispela tak k „výstavbe socializmu“, lebo dáta vydierované na papierových páskach sa už nemuseli prevážať medzi výpočtovými strediskami na autách, ale prefrčali z jedného konca republiky na druhý po telefónnych drôtoch.

Môj počiatkový úškrn nad francúzskym technickým počínom vyvolalo teda poznanie, že zariadenie Minitel uvedené do praxe na začiatku 80-tych rokov minulého storočia používalo na prenos dát v telefónnej sieti modem, ktorým sme v československých pomeroch prenášali dáta už 10 rokov predtým. A Francúzi sa s tým „pupčili“ ešte v r. 2012. Pri internetovom spoznávaní technických aj historických údajov o systéme Minitel začal z mojej tváre posmešok postupne miznúť. Minitel síce dokázal prenášať iba jednoduchý čiernobiely text, lenže poskytoval veľmi zaujímavé služby:

- nakupovanie tovarov,
- kupovanie cestovných lístkov, leteniek,
- objednanie ubytovania v hoteloch, alebo dovoleniek,
- sledovanie stavu bankového účtu aj bankové operácie,
- tlačové správy,
- informácie o počasí,
- informačné služby rôzneho druhu.

My sme v čase rozbehu francúzskeho Minitel-u mali v biednom stave obyčajnú telefonizáciu. Aj moja rodina mala iba podvojný telefón – vďaka láskavým susedom. Veľa slovenských rodín telefón nemalo. O nejakom elektronickom informačno-komunikačnom systéme podobnom Minitel sa v socialistickej ČSSR ani nesnívalo.

V roku 1996 poskytoval Minitel a jeho modifikácie už 26 000 rôznych služieb po skoro celom svete!!! Francúzi nás týmto predbehli najmenej o 15 rokov. A keby len Francúzi... Informačný systém s rovnakým, alebo iným názvom používalo množstvo ďalších krajín a jeho služby mohli využívať desiatky miliónov obyvateľov: Belgicko, Brazília, Kanada, Fínsko, Nemecko, Írsko, Taliansko, Holandsko, Južná Afrika, Španielsko, Švédsko, USA. A aby som nezabudol, bola medzi nimi aj Veľká Británia.

Posmešky anglického autora knihy „50 Reasons to Hate the French“ a aj môj počiatkový úškrn nad Minitel-om neboli teda na mieste. Akurát som si pripomenul, koľko rokov sme premárnili „budovaním socializmu“, „bojovaním“ za mier a technicky zaostali za „zahnívajúcim Západom“. Moje zamyslenie nechcem týmto uzavrieť, lebo naše (ešte československé) modemy s rýchlosťou prenosu 1200 bit/s neskončili svoj život ani po novembri 1989 (predbieham, ale musím už teraz prezradiť, že neskončil ani život modemov s rýchlosťou 200 a 300 bit/s).

Bolo to v r. 1980, keď sa ozvala atómová elektrárňa z Jaslovských Bohuníc a požiadala Závody výpočtovej techniky Banská Bystrica (medzičasom premenované z Tesly Banská Bystrica) o pomoc. Príčinou boli modemy MDS 1200, ktoré tam nasadili do systému diaľkového merania parametrov chodu elektrárne. Z času na čas im tieto vyrábali poplach falošnými, náhodne produkovanými signálmi v prevádzke špecificky potrebnej na priebežnú, periodickú kontrolu chodu elektrárne. Po dosť náročných meraniach sme zistili, že to spôsobujú nežiadúce náhodné odozvy frekvenčných filtrov (pre hlavný a pre spätný dátový kanál). Pôvodní autori vývoja modemu MDS 1200 boli už dávno preč, a tak vyriešenie nepríjemného problému s dôverou prideliť môjmu riešiteľskému kolektívu (aj keď sme neboli nositeľmi titulu BSP). Bolo treba navrhnúť nové frekvenčné filtre s podstatne lepšími prenosovými parametrami. Miesto starých LC filtrov boli kvapoptným postupom navrhnuté aktívne RC filtre s prenosom definovaným komplexnou funkciou reálnej premennej 29-rádu (s vyše 20-mi voliteľnými parametrami). Rátal som ich vtedy na vreckovej programovateľnej kalkulačke SHARP EL-5500III (RAM 8 kB – dar od môjho švagra emigranta). Takejto možnosti návrhu filtra asi ťažko uverí niekto z technikov, alebo matematikov. Nemyslím, že by sa bol v tom čase vyskytoval ešte iný blázon, ktorý by sa bol trápil vymýšľaním podobnej metódy výpočtu. Parametre modemu významne zlepšila aj digitalizácia modulátora a demodulátora vrátane možnosti vlastného testovania kvality dátového okruhu. Inovovaný modem sa začal vyrábať r. 1983 s označením MDE 1223. Vývoj technológií priniesol koncom 80-tych rokov digitálne signálové procesory s možnosťou realizovať frekvenčné filtre priamym matematickým zápisom prenosovej funkcie (tým aj možnosť miniaturizácie modemov). Naše modemy sa mohli začať chystať na odpočinok.

Po roku 1995 som na prenos dát po verejnej pevnej telefónnej sieti celkom zabudol, lebo vtedy som už pracoval vo Výskumnom ústave spojov a venoval sa otázkam digitalizácie starej telekomunikačnej siete vrátane problematiky zriaďovania siete prístupov k internetu. Až hlboko v dôchodku som sa dožil veľkého prekvapenia. V auguste r. 2014 som zmeškal výstavu historických výrobkov Závodov výpočtovej techniky, ktorá sa konala v bystrickom Europe Shopping Centre. Mrzelo ma to a začal som na googli pátrať po stopách našej niekdajšej činnosti. Skoro mi oči vypadli, keď som zazrel fotografie

Minitel

123mde

15.8. Nájom a údržba zariadení na prenos dát modemov a smerovačov

	Cena v € bez DPH/ mesiac	DPH v € 20 %/ mesiac	Cena v € s DPH/ mesiac	Splatnosť
15.8.1. Modem typ MDS 200 a MDE 0321 - najom	8,30	1,66	9,96	vopred
15.8.2. Modem typ MDS 1200 a MDE 1223 - najom	9,96	1,99	11,95	vopred

a dokonca aj návod na obsluhu modemu MDE 1223. Kto by sa aj nečudoval, keď pri rýchlom vývoji elektronických technológií natrafí po dlhom čase na vyše 30 rokov starú, prakticky „predpotpnú rachotinu“! A to ešte nebol koniec údivu. Google objavil aktuálny „Cenník pre koncové zariadenia“ platný od 1. júla 2014 a v ňom nasledovný údaj o prenájme modemov:

To mi vyrazilo dych, lebo išlo nielen o modemy MDE 1223 a MDE 0321 zo začiatku 80-tych rokov, ale aj o „pionierske“ MDS 200 a MDS 1200 zo začiatku 70-ich rokov minulého storočia!

Týmto konštatovaním o „nesmrteľnosti“ našej práce a s ospravedlnením sa za môj predčasný úškrn tvorcom aj prevádzkovateľom francúzskeho MINITELu pokorne končím.

PS: Aby sme však nezabudli, čím všetkým nás poznačilo obdobie „normalizácie“, ktoré bolo dôsledkom „bratskej pomoci“ z augusta 1968.

Vo vývojevej konštrukcii Tesla Banská Bystrica sme do roku 1980 všetky výpočty robili pomocou logaritmického pravítka, logaritmických tabuliek a obyčajnej kalkulačky na aritmetické úkony + - : x (okrem mňa, ktorý som v r.1975 so šťastím dostal vreckový programovateľný kalkulátor HP a v r.1981 spomenutú programovateľnú kalkulačku SHARP od môjho švagra z USA).

V r. 1976 sme si vymodlikali a od Generálneho riaditeľstva TESLA dostali na nákup stolného programovateľného kalkulátora HP devízový príslub 25 000 US dolárov. Mali sme si ho doviezť z medzinárodného veľtrhu vo vtedajšom Západnom Nemecku (BRD). Lenže nášmu vtedajšiemu súdruhuvi riaditeľovi sa tam zapáčila motorizovaná upratovačka podlahy a miesto kalkulátora pre vývojovú konštrukciu išla do výrobných hál moderná „upratovačka“ za americké doláre (amen, tma...).

Ján Biba

KEĎ SA V HRONE EŠTE KÚPAVALO

Čarokrásna rieka Hron po zrušení erárnych Dolných hrabí v roku 1890 a ich rozobratí v roku 1902, ako aj erárnych Horných hrabí v roku 1913 (slúžili neuveriteľných 365 rokov) už nerušene pretekala Banskou Bystricou s nádherným meandrom koryta pod Mäsiarskou baštou. Hronom sa mohli slobodne plaviť plte s tovarom (drevo, šindle, bryndza a iné výrobky), gazdinky z priľahlých domov v rieke plákali bielizeň a detváci sa číapkali v čistej vode. Občas rieka zahrozila povodňami pri ktorých brala mosty a zaplavovala nižšie položené časti mesta. Ľudia si však mohli harpúnami a hákmi nachytať aspoň nejaké drevo odplavené z horných úsekov toku.

Pred vojnou ešte neboli čistiarne odpadových vôd, ale napriek tomu vďaka samočistiacej schopnosti Hrona bola v ňom voda čistá o čom svedčí aj to, že rieka v zime pravidelne zamrzala. Pri jarnom odmáku na hladine Hrona zvykli plávať i väčšie kryhy ľadu, a preto piliere drevených mostov museli byť chránené šikmými konštrukciami, ktoré ich rozrážali. Chlapci v zime zvykli brázdiť zamrznutý Hron s korčuľami pripnutými kľúčikom k obuvi (tzv. gvintačky), najmä v úseku od vtedajšej Štátnej pily po Vojenskú plavárňu.

V Hrone bola ešte aj v povojnovom období hojnosť rýb. Rybári ich zvyčajne lovíli pred Malou železničnou stanicou alebo pri Hornom moste pod Mäsiarskou baštou, ktorý bol po vojne drevený a po prekládke koryta Hrona už nebol potrebný. Ryby tam lákal najmä obsah výpustného kanálu z Mestského bitúnku, ktorý bol v prevádzke do roku 1956. Ryby v Hrone niekoľkokrát v minulosti vytrávil Petrochema Dubová.

V horúcich letných dňoch sa detváci zvykli schlaďiť v Hrone buď brodením na plytčinách, alebo si zaplavali v hlbších vodách. Hron bol vtedy ľahko prístupný z nábřeží, na ktorých bola len slabá premávka. Do vody deti chodili spravidla v trampkách, aby nedošlo k poraneniu nôh na ostrých kameňoch, alebo na sklenených črepoch. Atraktívne bolo vyhľadávanie odtrhnutých rybárskych háčikov. V predvojnovom období radi šantili šarvanci v Hrone aj pri dolnom (Radvanskom) moste, ktorý neskôr zobrala povodeň v roku 1974 a potom už nebol obnovený.

V júli 1937 usporiadal Plavecký oddiel ŠK Banská Bystrica preteky Dole Hronom. Štart bol pred Zborovým veliteľstvom a cieľ na Huštáku pri sútoku riečky Bystrica s Hronom. Trať vedúca vtedajším korytom Hrona merala 850 metrov s priemernou hĺbkou vody jeden meter a teplotou +8° C. Pretekov sa zúčastnilo 8 dospelých, 7 dorastencov a 2 dámy. Divákov na nábřeží bolo mnoho. Po ukončení pretekov jeden z účastníkov žartovne poznamenal, že „voda v Hrone je červená od krvi z bitúnku a nevidno potom skaly“. Ceny víťazom (keramika z Ľubietovej) boli za hojnej účasti publika odovzdané na Kolkárni.

Je len samozrejmé, že Hron bol v obľube vodákov. Nie každý však mohol vlastniť nejaký čln. Preto vynaliezaví šarvanci si v povojnovom období „zaobstarali“ z dvora Burghartovho „starinárstva“ (vtedajšie zberné suroviny) pri Kolkárni leteckú prídavnú palivovú

nádž, ktorá mala podobu pretiahnutej kvapky. Tieto duralové nádž boli upevnené pod krídlami prelietajúcich amerických lietadiel, z ktorých ich po vyčerpaní paliva odhadzovali. Vhodné boli najmä také nádž, ktoré boli po dopade na zem len málo zdeformované. Stačilo potom do menšej asi dvojmetrovej nádže nožnicami na plech vyrezať otvor pre jedného pasažiera, alebo do väčšej vyše trojmetrovej buď dva otvory prípadne jeden väčší pre dvoch pasažierov. Dno nádže sa muselo ešte vnútri vyklepať po celej dĺžke, potom umiestniť drevené sedadlá a čln bol hotový. Splavovalo sa vtedajším korytom od vtoku kanála do Hrona nad Zborovým veliteľstvom až po radvanský most.

Na Hrone pred malou železničnou stanicou v roku 1955 usporiadali vodácky slalom a rovnako aj povýše toku pri novom moste pod Kapitulskou ulicou, kde v tom čase bolo provizórne spojené staré koryto Hrona s novým. Tieto podujatia z mosta i brehov sledovalo mnoho divákov.

Najmä dospelí si niekedy dopriali komfortnejšie kúpanie na kúpaliskách. Je zaujímavé, že na vtedajších kúpaliskách – Sokolskej plavárni, ktorá fungovala v rokoch 1932 – 1952 i na Vojenskej plavárni Pod Rybou, naplňali bazény vodou priamo z Hrona. Oblúbeným miestom na kúpanie už v predvojnovom období (1936) bolo koryto Hrona pri Vojenskej plavárni. Deti sa po vojne zvykli zas kúpať pri starom železničnom moste, ktorý bol v tom čase drevený so štyrmi piliermi. Kúpavalo sa aj v šalkovskom starom koryte Hrona. Zdatnejší plavci sa od hate nechávali unášať rýchlym vodným prúdom prírodného kanála Mestskej elektrárne až po obec Majer, prípadne aj ďalej (Mestskú elektrárňu zrušili v roku 1969 a následne prírodný kanál zlikvidovali). Do otvorenia Plážového kúpaliska v roku 1957 bolo určitou náhradou aj kúpalisko na Sliachi.

Plavby po Hrone od roku 1954 uskutočňoval Klub branných vodákov Zväzarmu, ktorý mal svoju základňu v objektu bývalého plachtárskeho letiska pri šalkovskej hati. Okrem častých tréningových plavieb v starom koryte Hrona niekoľkokrát splavili 25 km dlhý úsek Hrona z Dubovej do Šalkovej, v roku 1956 absolvovali vodácky maratón „Dolu Váhom“ a tiež 200 km dlhú plavbu „Dolu Hronom“ zo Šalkovej až do Dunaja. V roku 1959 začal Krajský dom pionierov a mládeže v Banskej Bystrici taktiež organizovať plavby po Hrone.

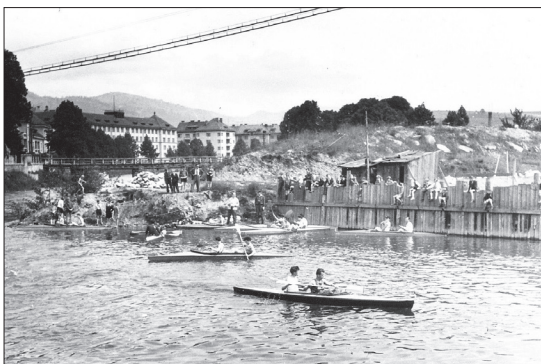
V súčasnosti sa už neodporúča kúpanie v Hrone, ale sú v móde plavby po tejto rieke na rôznych druhoch plavidiel, najmä však na gumených raftových člnoch z Nemeckej do Banskej Bystrice, prípadne aj ďalej. Prekážkou v plavbe po Banskú Bystricu je Malá vodná elektrárň v Šalkovej a tiež hať pri bývalej Smrečine. Vzhľadom na ťažkú protipovodňovú ochranu mesta Banská Bystrica, ktorá zabráňuje bezprostrednému prístupu k rieke Hron, existuje zámer na vytvorenie vodáckeho prístavu pod Malou železničnou stanicou, odkiaľ je už len na skok do historického centra mesta.

Na Hrone pri vojenskej plavárni, r. 1936

Pri radvanskom moste

Vodáci na styku starého a nového koryta Hrona, r. 1955

Vodácky slalom, r. 1936

Július Burkovský

PAPIERNE NA ÚZEMÍ SLOVENSKEJ ĽUPČE 1.ČASŤ

Papier, spolu s technológiou výroby, pochádzajúcou z Číny a Indie, priniesli do Európy Arabi v 12. storočí. Jeho výroba sa začala naplno až v 15. stor. v Uhorsku a na území dnešného Slovenska až v jeho druhej polovici. Spočiatku sa dovážal z Talianska a Francúzska a preto bol veľmi vzácny. Prvá zmienka o papieri vyrobenom na Slovensku pochádza z roku 1530 z Levoče a jeho prvá historicky doložená výroba je v Teplicke na Spiši v roku 1613. Papierne sa zakladali spravidla na šľachtických majetkoch, alebo ich zakladali papiernickí majstri, ktorí nemuseli mať šľachtický titul, ale im bolo udelené cisársko-kráľovské privilegium papierenskej výroby.

Boli to vodné toky s mnohými prítokmi a dostatkom vody po celý rok, ktoré sa v 16. storočí stali objektom záujmu pre papiernických majstrov na zakladanie výrobní papiera. Ani údolie Hrona nebolo výnimkou. Na potoku Ľupčianka, na Ľupčianskej ceste, vznikla prvá papieraň na Pohroní. Dlhé stáročia bola pod vplyvom Ľupčianskeho hradu, na úpätí ktorého sa nachádzala. Išlo o ručnú výrobu papiera. Každý papier bol v takejto výrobe označený tzv. priesvitkou. Bola to ochranná známka výrobcu papiera v podobe vodoznaku. Priesvitky vymysleli európski papierníci. Do sita, na ktoré sa liala papierovina, sa upevnil obrazec z tenkého mosadzného drôtu, názorujúci rôzne tvary, ktoré mohli byť značkami samotných papierní, alebo papiernických majstrov, či zemepánov. Niekedy označovali tiež kvalitu papiera, jeho hrúbku, veľkosť a pod. Obrazec z drôtu sa o sito prišiel inými tenkými drôtkami upevnenými o rám (dnes sa drôt pájkuje). Naliata papierovina tak získala v mieste obrazca stenčenie, ktoré potom proti svetlu pôsobilo priesvitným dojmom (od toho názov "priesvitka") a obrazec sa tým zviditeľnil. V období zavedenia strojovej výroby papiera (19. stor.) začali priesvitky slúžiť okrem značky výrobcu aj ako dôkaz pravosti listín, alebo ako spôsob ich datovania. Bolo to možné vďaka tomu, že v určitých rokoch boli používané charakteristické kresby, vďaka ktorým je potom listiny možné správne vročiť. Termín "priesvitka" sa používa spisovne len v slovenčine a češtine. V jazyku anglickom znie termín "Watermark" a v nemeckom "Wasserzeichen" – z čoho vznikol u nás používaný nesprávny termín "vodoznak". V medzinárodnom jazyku sa používa termín "filigrán" – odvodený od francúzskeho slova "šperk". Obrazy na priesvitkách boli podmienené tomu, či chceli papiernickí majstri položiť dôraz na miesto výroby papiera alebo inú činnosť.

Prvý doložený záznam o papierni na Ľupčianskej ceste je zo 4. júla 1697. Ide o záznam sporu medzi papiernickým učňom Danielom Schmidtom a žalujúcou slúžkou Máriou Švecovou, ktorý bol po rokoch súdnych ťažobách ukončený vynesením trestu pre Daniela Schmidta v podobe zaplattenia odškodného vo výške 66 toliarov. Daniel Schmidt sa t. č. učil u papiernického majstra Tomáša Šulkoviča. Tomu sa rozsudok nepáčil a slovom napadol Ľupčianskeho richtára, na čo tento podal na Šulkoviča žalobu. O pár rokov neskôr je Tomáš Šulkovič, spomínaný už ako majiteľ papiera do ktorej magistrát mesta Slovenská Ľupča 10. júla 1702, vyslal komisiu za účelom zistenia pozostalosti po majstrovi. Z toho sa dá usúdiť, že Tomáš Šulkovič zomrel začiatkom mesiaca jún. O jeho rodine protokoly mesta neudávajú žiadne podrobnosti, s výnimkou toho, že bola početná. Zo zaevidovanej inventára papiera bolo zrejme, že vyrábala tri druhy papiera. Zachovala sa len jedna jeho priesvitka, ktorá stvárňovala skákajúceho jeleňa, symbol, ktorý sa stal pre papiernických majstrov z Ľupčianskej cesty veľmi obľúbený. Zachovalé papiera Tomáša Šulkoviča nevyskytujú úplnú belosť, v priehľade vidieť hrčky a nerovnomerné vrstvenie. Sú preto

radené medzi nekvalitné ručne vyrábané papiera.

O ďalšom papiernickom majstrovi Kosohnwšeckom sa dozvedáme z protokolov mesta Slovenská Ľupča rovnako tak kvôli sťažnosti, ktorú uvalil papiernický majster na nožiara Piačka, z roku 1706. Tie isté záznamy uvádzajú aj Kosohnwšeckého pôsobnosť na Ľupčianskej ceste, čo nás vedie k predpokladu, že to bol on, kto nahradil vo funkcii zosnulého papiernického majstra Tomáša Šulkoviča. V roku 1708 už máme túto papieraň priamo dosvedčenú záznamami o pozemkoch mešťanov Dianisku, Humenského a Balkoviča, o ktorých sa píše, že ležia pri papierni. Podobné záznamy mož-

no nájsť aj v súpise pozemkov z roku 1711, kedy bol papiernickým majstrom v uvedenej papierni uvádzaný už Juraj Sixtus Mindt. O ňom máme správ viac. Jeden zo záznamov, hovoriaci o jeho kúpe domu, potvrdzuje jeho papiernickú pozíciu a dosvedčuje jeho poctivé platenie daní. Záznamy okrem toho vykazujú aj jeho drobné spory s mešťanmi alebo pastiermi. Okrem papiera je Mindt uvádzaný aj ako majiteľ „lúk a zemí“. Uvádzanie iných vlastníkov pôdy a lúk v bezprostrednej blízkosti Mindtových majetkov svedčí o tom, že bol v Ľupči známou osobnosťou. Zo záznamov z rokov 1738 a 1739 sa dozvedáme aj o nie práve najlepšej kvalite papiera. Odberatelia sa sťažujú na rozpätie atramentu, čo je s najväčšou pravdepodobnosťou dôsledok jeho nedostatočného glejenia počas výroby. Podľa dochovaných správ zastával Mindt v mestskom magistráte rôzne významné funkcie. Bol

napríklad prisažným, ale aj kurátorom. V listinnom materiáli mesta Slovenská Ľupča sa zachovalo osem jeho priesvitiek, zväčša s postavou jeleňa. Sú medzi nimi len drobné rozdiely z dôvodu bežného opotrebovania drôtovej formy, ktorá sa pri výrobe papiera veľmi namáha, pretože sa s ňou pracuje pod tlakom. Väčšina zachovaných papierov od Juraja Sixta Mindta je v dobrej až nadpriemernej kvalite. Po smrti zanechal majster papieraň svojmu synovi Jánovi, no podľa záznamov krátko nato prevzala papieraň jeho matka Žofia Mindtová. Reálne prešla papieraň do synových rúk až v roku 1745, o čom svedčí záznam v mestských portokoloch zo dňa 30. apríla 1745. Ide o zápis zmluvy uzavretej medzi matkou a jej deťmi, ktorej súčasťou je aj odovzdanie papiera synovi Jánovi, ktorý je poverený rozdelením aj ostatných súrodencov. Ján Mindt dňa 27. júla 1749 z neznámych dôvodov túto papieraň predal Františkovi Bobethovi za 600 zlatých. Predajná zmluva sa súčasne zmieňuje aj o druhej papierni, ktorá pravdepodobne stála na ľavej strane potoka Ľupčianka. Z toho sa dá tiež predpokladať, že bola postavená ešte za života Juraja Sixta Mindta.

Anna Havlíčková

Pokračovanie v nasledujúcom čísle

ZDROJE:

Michal Uher a kol.: Chemický priemysel v zrkadle dejín Slovensku, Celulóžový a papierenský priemysel na Slovensku, 5. zv. (Spektrum, Bratislava 2018)
Viliam Decker: Dve papiera v Slovenskej Ľupči (Matica Slovenská, Martin 1958)
Anna Havlíčková: Priesvitky (vodotlač) ako ochranná značka papiernikov (<https://chanele6020.wordpress.com/2014/12/23/priesvitky/>)

MESTO BANSKÁ BYSTRICA
REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU

S FINANČNOU PODPOROU
BANSKOBYSŤRICKÉHO
SAMOSPRÁVNÉHO KRAJA

BYSTRICKÝ PERMON
Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Vydavateľ a adresa redakcie: OZ Diversitas Culturae; Tr. SNP7/1777; 97401 Banská Bystrica; IČO 51044536, Vychádza štvrťročne; Šéfredaktor: PhDr. RNDr. Richard R. Senček, PhD.; Zástupca šéfredaktora: PaedDr. Dušan Jarina; Výkonná redaktorka: Anna Havlíčková; Čestný šéfredaktor: Ing. Pavel Gender; Redakčná rada: Ján Baláž; Mgr. Jozef Ďuriančík; Ing. Július Burkovský; Mgr. Eva Furdíková; PhDr. Filip Glocko; PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.; doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD.; Jazykový korektor: Helena Hámská;

Webové sídlo vydavateľa: www.dicu.sk; Webové sídlo časopisu: www.permonrevue.sk; Štatút časopisu zverejnený: <https://www.permonrevue.sk/wp-content/uploads/2020/11/Statut-Bystrického-Permona.pdf>; ISSN pre tlačenu verziu: 2585-9420; ISSN pre elektronickú verziu: 2729-7977; Registračné číslo: OÚ-OPT-1/2003. EV 5980/21. Elektronická podoba a archív čísel je dostupný na internete: <https://www.permonrevue.sk/archiv-cisel/>; Facebook: <https://www.facebook.com/BystrickyC3%BD-Permon-209485485741711> Creative Commons: